

RIJK VNG IPO

Interbestuurlijke

Voortgangsrapportage

Bevolkingsdaling

Inhoudsopgave

Samenvatting	4
Aanleiding voor deze voortgangsrapportage	6
Deel 1: Hoofdpijnen van de aanpak	10
Deel 2: De aanpak: wat in beweging, hoe verder	14
Bewustwording, bestuurskracht en bekostiging	16
Economische vitaliteit	24
Wonen en ruimte	29
Voorzieningen	35
Deel 3: Kennis voor krimp	42
Bijlagen	46
A. Actielijst	47
B. Lijst experimenten	53

Samenvatting

Na het verschijnen van het Interbestuurlijk Actieplan Bevolkingsdaling 'Krimpen met Kwaliteit' is veel werk verricht om de gevolgen van bevolkingsdaling aan te pakken. Betrokken gemeenten en provincies, maar ook diverse maatschappelijke instellingen, hebben met ondersteuning van de rijksoverheid belangrijke en concrete stappen gezet in de aanpak van de effecten van bevolkingsdaling in hun regio. In de drie topkrimpregio's (Parkstad Limburg, Eemsdelta en Zeeuws-Vlaanderen) is de uitvoering van het actieplan voortvarend ter hand genomen. Hier is sprake van een overgang van visievorming naar concrete uitvoering, zij het dat het hier om de eerste fase van uitvoering gaat. In de anticipeerregio's zijn de eerste stappen gezet bij de aanpak van de gevolgen van bevolkingsdaling. Vooral op het gebied van bewustwording is hier veel voortgang geboekt.

Bevolkingsdaling is bij uitstek een ontwikkeling met een langdurige invloed op de regio's die ermee te maken krijgen. Het heeft ingrijpende, structurele effecten op de leefbaarheid en economische vitaliteit van deze gebieden. Rijk, IPO en VNG zetten daarom de in het actieplan uitgewerkte aanpak volop door, op gemeentelijk, provinciaal en op landelijk niveau. Doel is en blijft het op peil houden van de leefbaarheid in gebieden die nu of in de nabije toekomst te maken hebben met bevolkingsdaling. Deze doelstelling vergt een langdurige en consistente aanpak.

Naast de gezamenlijke inzet in de drie topkrimpregio's zal er meer aandacht uitgaan naar de regio's die in navolging van deze gebieden met krimp te maken krijgen (en soms al hebben), de anticipeerregio's. Voor de langere termijn is versterking van de economische vitaliteit van krimpregio's van wezenlijk belang. Daarom zal meer nadruk worden gelegd op het versterken van de economische vitaliteit in de krimp- en anticipeerregio's. In lijn met de visie van dit kabinet op de bestuurlijke inrichting van Nederland, zal in de krimpaanpak een duidelijke bestuurlijke taakverdeling worden gehanteerd. De (samenwerkende) gemeenten zijn als eerste aan zet. Zij vormen regionale coalities. Provincies hebben een aanjagende functie en een regierol ten aanzien van hun kerntaken. Het Rijk agendeert, geeft

nationale kaders, bevordert bewustwording en faciliteert waar nodig. Burgers krijgen de ruimte zodat zij op eigen kracht verbeteringen in hun directe leefomgeving kunnen realiseren.

Voor het Rijk geldt dat er de komende periode geen extra financiële middelen beschikbaar komen voor de krimpaanpak. Wel neemt het Rijk diverse bekostigingssystemen onder loep en beziet of deze voldoende toegesneden zijn op de krimpproblematiek. Zo wordt in de verdeelmaatstaven van het provinciefonds meer rekening met krimp gehouden¹. Ook zal het Rijk bekijken welke wet- en regelgeving krimpbestendig dient gemaakt te worden, onder andere in het kader van de kennisagenda voor de relatie zorg en krimp.

---

¹ Tweede Kamer 2010-2011, 32500C, nr. 16

Aanleiding voor deze voortgangsrapportage

Eind 2009 is het interbestuurlijk Actieplan Bevolkingsdaling 'Krimpen met kwaliteit' verschenen². Met dit Actieplan hebben de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG), het Interprovinciaal Overleg (IPO) en Rijk de handen ineen geslagen om tot een gezamenlijke aanpak van de gevolgen van bevolkingsdaling te komen. Tijdens het Algemeen Overleg over krimp/bevolkings-daling van 15 februari jl. heeft de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties aan de Tweede Kamer toegezegd dat er in het voorjaar van 2011 een voortgangsrapportage over het Actieplan zou worden uitgebracht.

Sinds het verschijnen van het Actieplan is door alle partijen veel werk verzet. Betrokken gemeenten en provincies, maar ook diverse maatschappelijke instellingen, hebben met ondersteuning van de rijksoverheid belangrijke en concrete stappen gezet in de aanpak van de effecten van bevolkingsdaling in hun regio. Op basis van de opgedane ervaringen willen IPO, VNG en Rijk dan ook door met de interbestuurlijke aanpak van bevolkingsdaling en de gezamenlijke uitvoering van het Actieplan Bevolkingsdaling.

Voor de komende periode wordt wel een aantal nieuwe accenten gelegd. In het eerste deel van de rapportage wordt nader ingegaan op het waarom van deze nieuwe accenten. Deel 2 bevat een overzicht van de uitvoering van het Actieplan tot op heden en de wijze waarop bestuurlijke partners verder werken aan de aanpak van de gevolgen van bevolkingsdaling. Het derde deel van dit Actieplan bevat de kennisagenda krimp. Met de voortgangsrapportage geeft het kabinet invulling aan de motie van de leden Rouvoet en Cohen³. Tevens gaat de voortgangsrapportage in op de wijze waarop het kabinet omgaat met het advies van de Sociaal-Economische Raad (SER) 'Krimp benoemen en benutten'⁴.

---

² Tweede Kamer, 2009-2010, 31757, 23 nr. 13

---

³ Tweede Kamer, 2010-2011, 32417, nr. 41

⁴ SER-advies 11/03, maart 2011.

OORZAKEN EN EFFECTEN VAN DEMOGRAFISCHE VERANDERING EN BEVOLKINGSKRIMP^I

Naar verwachting zal in de periode tot 2040 in meer dan een derde van alle gemeenten in Nederland het aantal inwoners afnemen. In een kwart van alle gemeenten zal dit met meer dan 2,5 procent zijn. In ongeveer tien procent van de gemeenten zal ook het aantal huishoudens daadwerkelijk dalen. De oorzaak van de bevolkingsdaling is vooral gelegen in een lang proces waarin een situatie van hoge vruchtbaarheid en hoge sterfte geleidelijk is overgegaan in een situatie van lage vruchtbaarheid en lage sterfte, resulterend in vergrijzing en ontgroening.

Maar de gevolgen van deze trend blijken niet gelijk verdeeld over Nederland neer te slaan. Verschillende regio's worden erdoor in verschillende mate geraakt (zowel wat betreft de omvang als de tijd waarop). Een belangrijke factor die deze regionale differentiatie veroorzaakt, is het verschil in economische dynamiek tussen regio's in Nederland. Hierdoor bestaan namelijk binnenlandse migratiestromen richting de economische kerngebieden die de effecten van vergrijzing en ontgroening kunnen versterken in andere delen van Nederland.

Demografische krimp beperkt zich niet tot een afname van de totale bevolking, maar leidt ook tot grote veranderingen in de samenstelling van de bevolking. Eén van de belangrijkste gevolgen is de krimpende potentiële beroepsbevolking. Deze begint al vanaf 2011 af te nemen voor heel Nederland. In meer dan de helft van de zogenaamde COROP-regio's^{II} is de afname van de potentiële beroepsbevolking reeds ingezet. In krimpregio's zal deze afname het meest voelbaar zijn. In sommige regio's wordt een afname van 40 procent van de totale beroepsbevolking voorspeld in de komende 30 jaar.

De omvang en vorm waarin een regio geraakt wordt door bevolkingsdaling- en verandering verschillen vaak en maken dat de gevolgen ervan per gebied ook fors kunnen verschillen (variatie in afname jongeren, hoogopgeleiden, huishoudens met een hoger inkomen). Ook migratiepatronen kunnen per gebied wisselen. Zo is bijvoorbeeld in Noord-Limburg in vergelijking met Zuid-Limburg in mindere mate sprake van bevolkingsdaling maar verandert onder invloed van immigratie van arbeidsmigranten de bevolkingssamenstelling aanzienlijk.

In het Actieplan bevolkingsdaling is aangegeven dat vooral in die situaties waar sprake is van substantiële en structurele bevolkings- en huishoudensdaling in een regio de sociaal-economische vitaliteit van deze regio's onder druk komt en tot verschraling van de leefbaarheid leidt^{III}.

Bevolkingsdaling en een veranderende bevolkingssamenstelling zijn overigens geen fenomenen die alleen Nederland treffen. Het NIDI geeft aan dat in Europa de bevolking van de huidige Europese Unie van 27 lidstaten en 496 miljoen inwoners in 2008 volgens de meest recente prognoses nog zal doorgroeien naar ongeveer 520 miljoen inwoners rond het jaar 2035. Daarna zal de bevolking van de Europese Unie geleidelijk in omvang gaan dalen^{IV}. Diverse Europese regio's hebben nu al volop te maken met bevolkingsdaling.

I Gebaseerd op diverse studies van het Planbureau voor de Leefomgeving, waaronder 'Krimp en Ruimte', 2006, 'Regionale krimp en woningbouw', 2008 en 'Van bestrijden naar begeleiden: demografische krimp in Nederland', 2010.

II Corop-regio indeling: indeling van Nederland in 40 ruimtelijk-economisch samenhangende regio's

III In het Actieplan Bevolkingsdaling is substantiële bevolkingsdaling gedefinieerd als 10% of meer in de periode 2008-2025.

IV COM (2009) 180 final; Mededeling van de Commissie over het opvangen van de gevolgen van de vergrijzing in de EU.

1 | Hoofdpijnen van de aanpak

Door met uitvoering Actieplan Bevolkingsdaling, met aantal nieuwe accenten

Bevolkingsdaling is bij uitstek een ontwikkeling met een langdurige invloed op de regio's die ermee te maken krijgen. Het heeft ingrijpende, structurele effecten op de leefbaarheid en economische vitaliteit van deze gebieden. Nederland staat aan het begin van een periode waarin de demografische patronen in steeds grotere delen van Nederland er volstrekt anders gaan uitzien. De (interbestuurlijke) aanpak van de gevolgen van bevolkingsdaling staat ook nog aan het begin. Met het verschijnen van het Actieplan Bevolkingsdaling zijn de eerste stappen gezet. Rijk, IPO en VNG zetten daarom de in het actieplan uitgewerkte aanpak volop door, op gemeentelijk, provinciaal en op landelijk niveau. *Doel is en blijft het op peil houden van de leefbaarheid in gebieden die nu of in de nabije toekomst te maken hebben met bevolkingsdaling.*

Daarbij leggen Rijk, IPO en VNG een aantal nieuwe accenten in de aanpak voor de komende periode:

- De topkrimpregio's staan midden in een ingrijpend transformatieproces. De ontwikkelde plannen moeten nu in uitvoering. Dat vraagt creativiteit en doorzettingsmacht van alle betrokken partijen tezamen. De huidige intensieve samenwerking van Rijk-provinciegemeenten in deze gebieden wordt daarom voortgezet. Naast deze inzet in de drie topkrimpregio's zal er meer aandacht uitgaan naar de regio's die in navolging van deze gebieden met krimp te maken krijgen (en soms al hebben). Zeker in regio's die nu nog niet met krimp te maken hebben, is het zaak dat zij anticiperen op de krimp.
- In het Actieplan is veel aandacht uitgegaan naar de actuele transformatie-opgaven in krimpgebieden. Voor de langere termijn is versterking van de economische vitaliteit van krimpregio's van wezenlijk belang. Daarom zal meer nadruk worden gelegd op het versterken van de economische vitaliteit in de krimpen anticipeerregio's. Naast de inzet van overheden, vraagt dit om betrokken burgerschap en innovatief

(maatschappelijk) ondernemerschap. De samenwerkende overheden zullen met inwoners, bedrijven en maatschappelijke organisaties gezamenlijk aan de slag moeten.

- In lijn met de visie van dit kabinet op de bestuurlijke inrichting van Nederland, zal in de krimpaanpak een duidelijke bestuurlijke taakverdeling worden gehanteerd. De (samenwerkende) gemeenten zijn als eerste aan zet. Zij vormen regionale coalities. Provincies hebben een aanjagende functie en een regierol ten aanzien van hun kerntaken. Het Rijk agendaert, geeft nationale kaders, bevordert bewustwording en faciliteert waar nodig.

Deze accenten worden op de volgende pagina's toegelicht.

Krimp op de agenda in een toenemend deel van Nederland

Nederland staat aan de vooravond van een demografische omslag. De samenleving vergrijsd en binnen enkele decennia zal de Nederlandse bevolking gaan krimpen. Tegelijkertijd is het zo dat de stad bewoners blijft trekken. Veel – maar zeker niet alle – steden hebben de afgelopen twee decennia ‘weer de wind in de rug kregen’ door de opkomst van de kennis- en diensteneconomie, internationalisering en individualisering. Hoewel deze ontwikkelingen geleidelijk verlopen, leiden ze tot structurele veranderingen. Net als in de rest van Europa ontstaan steeds grotere verschillen tussen regio’s waar demografische groei op treedt en die gebieden waar krimp al jaren geleden is ingezet. Een toenemend aantal regio’s zal de komende decennia de omslag meemaken van groei naar krimp. De SER wijst in het advies over bevolkingsdaling erop dat de oorzaken van bevolkingsdaling in de verschillende krimpgebieden overigens sterk kunnen verschillen. Volgens de SER liggen onvoldoende economische perspectieven in Noordoost-Groningen en Zuid-Limburg in hoge mate ten grondslag aan de bevolkingsdaling, in tegenstelling tot bijvoorbeeld een gebied als het Gooi. Tegelijkertijd wijst het PBL erop dat het bruto regionaal product (BRP) in de huidige krimpregio’s in de periode 1995-2007 is toegenomen en dat dit BRP per inwoner in Delfzijl en omstreken en Zeeuws-Vlaanderen in 2009 zelfs boven het nationaal gemiddelde lag⁵. Het is dus onjuist om bevolkingsdaling alleen te associëren met economische zwakte, al wil een BRP in een bepaald gebied overigens niet zeggen dat dit geheel de lokale bevolking ten goede komt. De gevolgen van bevolkingsdaling zijn nu reeds duidelijk voelbaar in de drie topkrimpregio’s Parkstad Limburg, Noordoost-Groningen en Zeeuws-Vlaanderen. Deze gebieden hebben al volop te maken met substantiële bevolkings- en huishoudensdaling die ook langdurig van aard is (zie de analyse in het Actieplan Bevolkingsdaling). Hierbij treden overigens wel ‘faseverschillen’ op voor de verschillende sectoren. Op wonen- en (primair)onderwijsterrein doen zich de gevolgen het eerst gelden, op het terrein van zorg bijvoorbeeld speelt dit later in de tijd. In deze topkrimpregio’s blijft daarom voortzetting van de interbestuurlijke aanpak de komende tijd nodig. In de komende fase waarin de uitvoering van de opgestelde regionale actie- en transformatieplannen ter hand wordt genomen, is deze samenwerking wellicht nog meer nodig dan in de huidige fase waarin de plannen zijn opgesteld.

⁵ Van bestrijden naar begeleiden: demografische krimp in Nederland’, Planbureau voor de Leefomgeving, 2010, pag. 19

Maar veel meer regio’s krijgen met bevolkingsdaling te maken, waarbij omvang en moment van optreden van de daling overigens aanzienlijk verschillen. Zo is in Oost-Drenthe en Noord-Oost-Friesland de bevolking ook al aan het krimpen, terwijl bijvoorbeeld in het westen van Noord-Brabant bevolkingsafname op regionale schaal nog even op zich laat wachten.

Krimp is een fenomeen waarmee dus een steeds groter deel van Nederland te maken krijgt in de komende decennia en hier goed op in moet spelen. Het is daarom in ieder geval van groot belang om in de krimpregio’s voortvarend de gevolgen van krimp gezamenlijk te blijven aanpakken. In de regio’s die op kortere of langere termijn met krimp te maken krijgen, is het de opdracht om tijdig en effectief in te spelen op die aanstaande daling en de veranderende samenstelling van (beroeps) bevolking. De aanpak tot op heden heeft geleerd dat dit zeker niet vanzelf gaat. De mate van bewustwording voor de problematiek verschilt nog aanzienlijk tussen gebieden. Ook de opgaven zijn per gebied verschillend. Voor elke regio is dan ook een specifieke aanpak nodig. Om voor de verschillende gebieden een goed beeld te krijgen van de specifieke omvang en aard van de problematiek, en de leefbaarheidssituatie in de verschillende gebieden bouwt het Rijk een aantal diagnose-instrumenten verder uit en worden de contacten tussen de anticipeergebieden en het Rijk aangehaald, zodat zij een vaste gesprekspartner worden van het Rijk.

Grote opgaven, en ook kansen

Krimp brengt een aantal grote opgaven met zich mee. De Commissie Deetman heeft in het recente advies voor de provincie Limburg ‘Ruimte voor waardevermeerdering’ er drie benoemd⁶. In de eerste plaats is er een transformatie-opgave. Het overschot aan woningen en voorzieningen dient aangepast te worden aan de nieuwe omvang en samenstelling van de bevolking. Het spreekt voor zich dat dit een operatie is die de nodige bestuurskracht vraagt. De opgave is daarbij om de kwaliteit van de leefomgeving zoveel mogelijk op peil te houden. In een brief aan de Tweede Kamer heeft het kabinet aangegeven dat het de leefbaarheid centraal stelt in de aanpak, zowel in de kwetsbare wijken als in krimpgebieden⁷.

⁶ Ruimte voor waardevermeerdering. Eindrapportage Adviescommissie Deetman Bevolkingskrimp Limburg, februari 2011

⁷ Tweede Kamer, 2010-2011, nr. 87

Voor de langere termijn is er naast de transformatie-opgave een sociaal-economische opgave. Krimpgebieden zullen –met een realistisch oog voor de specifieke potenties van hun regio - de economische vitaliteit moeten zien te versterken. Met minder mensen zal ‘meer economie’ moeten worden gemaakt. Juist die gebieden waar nu al krimp optreedt zijn het voorportaal van wat grotere delen van Nederland te wachten staat. Economische vitaliteit is daarom een nieuw thema in de krimpaanpak. Het adequaat aanpakken van deze opgaven vraagt uitdrukkelijk om de betrokkenheid en medeverantwoordelijkheid van burgers (betrokken burgerschap), maatschappelijke partijen en bedrijfsleven. Het initiatief voor de organisatie van dit proces en de inrichting van een krachtige vorm van regionale samenwerking ligt bij de overheden op regionale schaal.

Krimp biedt ook kansen, bijvoorbeeld op verbetering van de ruimtelijke kwaliteit, meer natuur en een beter woonklimaat. Bevolkingsdaling kan ook zorgen voor een minder overspannen woningmarkt (resulterend in lagere woningprijzen) en afnemende congestie en daardoor betere bereikbaarheid. Daar waar tijdig wordt ingespeeld op bevolkingsdaling – en de veranderende samenstelling van de bevolking – kunnen gemeenten en corporaties tegemoet komen aan veranderende woonwensen en kan de kwaliteit van de woningvoorraad verbeterd worden. Demografische veranderingen kunnen ook een impuls zijn om op zoek te gaan naar nieuwe functies en duurzame ontwikkelingsmogelijkheden aansluitend op de gewenste identiteit van het gebied. Innovatie, creativiteit en ruimte geven aan initiatieven van burgers en bedrijven zijn hierbij essentieel.

Samen optrekken

De derde opgave die de Commissie Deetman benoemt, is voldoende bestuurs- en doorzettingsmacht. De commissie wijst daarbij op de noodzaak van niet-vrijblijvende regionale samenwerking op een voldoende hoog schaalniveau, zeker als het gaat om de uitvoering en realisatie van visies en plannen. Dit is een cruciale factor voor succes. De Commissie stelt – in lijn met de bestuurlijke rolverdeling uit het Actieplan Bevolkingsdaling - dat de samenwerking tussen de verschillende bestuurslagen een andere bepalende factor is. Het initiatief ligt bij provincie, regio’s en gemeenten, maar betrokkenheid van de Rijksoverheid is onontkoombaar. Om tot een goede krimpaanpak te komen, moet ten slotte sprake zijn van gevoel van urgentie, bij alle bestuurslagen. En dit gevoel van urgentie zal over een lange periode behouden moeten blijven, ook over de wisseling van colleges en bestuurders heen.

De aanpak van de krimpopgave vraagt dus het gezamenlijk optrekken van de drie bestuurslagen in Nederland. Dit kabinet staat daarbij wel een duidelijke bestuurlijke en maatschappelijke rolverdeling voor ogen. (Samenwerkende) gemeenten zijn het eerst aan zet bij de aanpak van de gevolgen van krimp. Zij zijn het best in staat om goed op krimp in hun gebied in te spelen. Maar alleen door goede onderlinge samenwerking tussen gemeenten en het sluiten van regionale coalities met maatschappelijke en marktpartijen is een effectieve krimpaanpak mogelijk. Daarnaast vraagt krimp bij uitstek om een integrale aanpak waarbij verbindingen tussen onderdelen wordt gelegd (wonen, voorzieningen en bereikbaarheid; zorg en arbeidsmarkt, etc.). Ook de rol van burgers in de aanpak verdient aandacht.

De provincies vervullen een (boven)regionale regietaak, in bijzonder op het ruimtelijk-economisch domein. Zij sturen op de verschillende planologische opgaven, stemmen af tussen partijen (gemeenten en Rijk) en brengen partijen bij elkaar (gemeenten, maar ook niet-gouvernementele organisaties) investeren (vlieg-wiel) en houden toezicht (gemeentefinanciën). Het Rijk agendeert, bevordert bewustwording en faciliteert (onder andere landelijke monitoring en regie, kennis en kunde, wet- en regelgeving en bekostigingssystemen). De minister van BZK – als coördinerend minister - overlegt met de betrokken provincies en gemeenten over knelpunten die zij ondervinden. Het Rijk ondersteunt de krimpregio’s bij de diagnose van de krimpopgaven, de vorming van coalities en de uitwerking van de aanpak van bevolkingsdaling.

2 | De aanpak: wat in beweging, hoe verder

Sinds het verschijnen van het Actieplan Bevolkingsdaling is er veel in gang gezet, vooral in de drie topkrimpregio's maar zeker ook in diverse anticiperregio's. In dit deel van de voortgangsrapportage wordt de stand van zaken weergegeven en geven VNG, IPO en Rijk aan hoe zij verder gaan met de uitvoering van het interbestuurlijk actieplan, mede op basis van de opgedane ervaringen.

Voordat in de volgende hoofdstukken de stand op specifieke thema's wordt gemeld, wordt hier een samenvattende schets gegeven van de stand van de uitvoering van het Actieplan Bevolkingsdaling en van nieuwe acties die sindsdien gestart zijn:

- De uitvoering tot op heden laat zien dat samen optrekken tussen de drie overheden loont. Er is sprake van een interbestuurlijke projectorganisatie gericht op de uitvoering van het Actieplan. De gezamenlijke aanpak heeft er ook voor gezorgd dat in korte tijd veel kennis is opgedaan rondom krimpvraagstukken, zowel voor de verschillende regio's als voor verschillende beleidsthema's en dat deze kennis ook gedeeld wordt.
- In de drie topkrimpregio's is de uitvoering van het actieplan voortvarend ter hand genomen. In deze drie regio's is door gemeenten en provincies, met ondersteuning van het Rijk, gezamenlijk gewerkt aan regionale plannen van aanpak. Deze fase van planvorming nadert afronding. In deze topkrimpregio's wordt nu met hulp van provincies en Rijk de omslag gemaakt naar uitvoering van deze plannen. De uitvoering brengt nieuwe vraagstukken met zich mee op de verschillende beleidsvelden.
- Voor de anticiperregio's geldt dat sommige gebieden actief werken aan bewustwording en zelfs al de stap naar regionale planvorming hebben gezet. Dit geldt echter nog niet voor alle regio's. Ook is nog niet altijd duidelijk welke krimpopgaven specifiek in een regio gaan spelen, en in welke omvang.

- Op het terrein van de basisvoorwaarden (tijdige lokale bewustwording, voldoende regionale bestuurskracht en een effectieve bekostigingssystematiek) zijn veel acties uit het actieplan bevolkingsdaling uitgevoerd of bijna afgerond.
- Het experimentenprogramma is in uitvoering. Er lopen momenteel 21 experimenten, verspreid over vijf thema's. Deze experimenten worden nauwgezet gevolgd zodat ook voor andere gebieden bruikbare lessen kunnen worden getrokken.
- Er is een start gemaakt met het in kaart brengen en waar nodig aanpakken van hinderlijke regelgeving (onder andere op de terreinen wonen, onderwijs, zorg, arbeidsmarkt).

In de volgende hoofdstukken wordt aan de hand van de volgende thema's een uitgewerkt beeld van de voortgang geschetst:

1. Bewustwording, bestuurskracht en bekostiging
2. Economische vitaliteit
3. Wonen en ruimte
4. Voorzieningen

In bijlage A van de voortgangsrapportage is een gedetailleerd overzicht van de voortgang van de uitvoering van het Interbestuurlijk Actieplan Bevolkingsdaling opgenomen en van nieuwe acties die sindsdien gestart zijn.

Bewustwording, bestuurskracht en bekostiging

In het Actieplan Bevolkingsdaling zijn drie basisvoorwaarden benoemd voor een effectieve krimpaanpak. In de eerste plaats is tijdige lokale bewustwording nodig. Ten tweede moet er voldoende regionaal georganiseerde bestuurskracht aanwezig zijn. En in de derde plaats moet er sprake zijn van een effectieve bekostigingssystematiek die recht doet aan de krimpproblematiek.

De drie topkrimpregio's (gemeenten en provincies) zijn samen met VNG, IPO en Rijk aan de slag gegaan met de uitvoering van het interbestuurlijk actieplan bevolkingsdaling en hebben eigen regionale actieplannen opgesteld⁸. Ook andere provincies zijn na het uitbrengen van het actieplan aangehaakt, in bijzonder provincies met anticipeerregio's binnen hun grenzen⁹. Het Rijk ondersteunt waar nodig om deze basisvoorwaarden te realiseren.

De 3 Topkrimpregio's	De 10 anticipeerregio's
<ul style="list-style-type: none"> • Eemsdelta en Oost-Groningen • Parkstad Limburg / Zuid-Limburg • Zeeuws Vlaanderen	<ul style="list-style-type: none"> • Midden- en Noord-Limburg • Achterhoek • Oost-Drenthe • Twente • Groene Hart • West-Brabant • Goeree-Overflakkee, Voorne-Putten en Hoeksche Waard • Noordoost- en ten dele ook West-Fryslân • Kop van Noord Holland • Schouwen-Duiveland

Wat is er in beweging gezet

Topkrimpregio's volop aan de slag

In het actieplan werden de adviezen die het Topteam Krimp (de heer Mans en wijlen de heer Dijkstal) voor de regio's Parkstad Limburg, Groningen en Zeeland hebben uitgebracht, omarmd. Het Topteam legde er grote nadruk op dat bestuurskracht in een krimpsituatie een absolute voorwaarde is.

In Groningen heeft de provincie de regie genomen. Provinciale Staten stelden in december 2010 het Provinciaal Actieplan Bevolkingsdaling vast, "Kijk op krimp". De focus van het Provinciaal Actieplan ligt op de drie regio's Eemsdelta, De Marne en Oost-Groningen. Groningen richt daarnaast specifieke aandacht op de samenhang en complementariteit van groeikernen en de gebieden waarvoor een stabilisatie van de bevolking is voorzien. Het betreft hier de regio Groningen-Assen in relatie tot het omliggend gebied. Gemeenten, bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties uit deze regio's zijn nauw betrokken bij de totstandkoming van het Provinciaal Actieplan. Een belangrijk onderdeel van het Actieplan vormt de ontwikkeling van Regionale Woon- en Leefbaarheidsplannen voor de regio's Eemsdelta en Oost-Groningen, een Lokaal Woon- en Leefbaarheidsplan voor de gemeente De Marne en het masterplan Zorg voor de Toekomst Noord- en Noordoost Groningen.

In het vorige hoofdstuk is al verwezen naar het advies van de commissie Deetman, aan de provincie Limburg. Er is in dit advies aparte aandacht voor bestuurskracht, waarbij de commissie aanbeveelt onderscheid te maken tussen drie grote regio's: Zuid-, Midden- en Noord-Limburg.

⁸ Naar aanleiding van de rapportage van de adviescommissie Deetman is een taskforce Zuid-Limburg onder leiding van gouverneur Frissen actief. Daarom is de topkrimpregio Parkstad Limburg verbreed naar Zuid Limburg. Zwaartepunt van de krimp in Zuid Limburg concentreert zich in Parkstad Limburg.

⁹ De drie topkrimpregio's zijn benoemd in het Actieplan Bevolkingsdaling. De tien anticipeerregio's zijn in een brief aan de Tweede Kamer van 25 juni 2010 (31757, nr. 20) genoemd.

HOOFDPUNTEN ADVIES COMMISSIE DEETMAN 'RUIMTE VOOR WAARDEVERMEERDERING'

De lange termijnopgave bij bevolkingskrimp is met minder mensen het niveau van welzijn en welvaart te behouden en te versterken door ruimte te creëren voor waardevermeerdering. Dat vereist innovatie vanuit eigen kracht. Daarvoor moet per regio een sociaaleconomisch toekomstperspectief ontwikkeld worden waar burgers, bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties mede-verantwoordelijkheid voor nemen, ook financieel. 'Een vitale economie', 'Toekomstbestendig en kwalitatief hoogwaardig onderwijs', 'Een goed werkende woningmarkt' en 'Zorg op maat' zijn de hoofdpunten in dat toekomstperspectief.

De weg naar die nieuwe situatie van waardevermeerdering is een opgave van sanering en herstructurering. Dat is een tijdelijke transformatieopgave waar je zo snel mogelijk doorheen moet, maar die wel gepaard gaat met forse kosten. Het initiatief voor het op gang brengen van dit vliegwiel ligt bij de provincie en de samenwerkende gemeenten. Daarbij is een gedifferentieerde benadering per regio nodig. De transformatieopgave in Zuid Limburg is zo omvangrijk dat ze de macht en de kracht van de regio te boven gaat. Om de transformatieopgave en de ontwikkelingsopgave naar het toekomstperspectief te realiseren is bestuurskracht noodzakelijk. Onorthodoxe maatregelen zijn nodig om de doorzettingsmacht te vergroten. Het Rijk dient zich bestuurlijk aan deze aanpak te verbinden.

Voor de provincie ziet de commissie een stevige regierol ten aanzien van het ontwikkelen van een economische agenda, regisseur voor wonen en bedrijventerreinen, versnelling van de transformatieopgave en bevordering van samenwerking en afstemming tussen de regio's. Volgens de commissie moet het Rijk als partner optreden door het sluiten van een convenant (inclusief een financiële bijdrage), de knellende regelgeving aanpakken en de voortgang en bestuurskracht monitoren.

De urgentie van de opgave in Zuid-Limburg vraagt op korte termijn om onorthodoxe maatregelen om de bestuurskracht en doorzettingsmacht te vergroten. Partnerschap en gezamenlijk acteren van provincie en gemeenten in de regio is vereist. Daarvoor is een Taskforce ingesteld. De Taskforce, geleid door gouverneur Frissen met de burgemeesters van Maastricht, Sittard en Heerlen en een aantal (oud-)bestuurders uit het bedrijfsleven is met een vijftal werkgroepen (Wonen, Onderwijs, Zorg, Economie en Governance) van start gegaan om een plan van aanpak op te stellen voor

Zuid-Limburg met als kernelementen Brainport 2020 en het advies van de commissie Deetman.

Mede op basis van de aanbevelingen van het Topteam is in de regio Parkstad Limburg per 1 oktober 2010 een onafhankelijke voorzitter benoemd. Ook heeft deze regio een Regionaal Actieplan vastgesteld 'Naar een duurzaam vitale regio'. Het regioprogramma steunt op twee pijlers: herstructurering (op de vier gebieden wonen, zorg en welzijn, groen en openbare ruimte en retail) en economische structuurversterking.

In Zeeland is de demografische opgave voor de regio Zeeuws-Vlaanderen het meest urgent. Naar aanleiding van het Topteam advies is een bestuurlijke stuurgroep Zeeuws Vlaanderen ingesteld. In december 2010 hebben provincie Zeeland en de gemeenten Sluis, Hulst en Terneuzen het regionaal actieprogramma Zeeuws Vlaanderen vastgesteld.

In vervolg op de Zeeuwse visie¹⁰ op bevolkingsontwikkeling hebben Provinciale Staten van Zeeland in juli 2010 'Het routepad 2010-2012' vastgesteld, waarin de acties worden opgesomd voor de aanpak van de demografische veranderingen in Zeeland. De belangrijkste doelen zijn:

- verankering van de 'nieuwe' uitgangspunten in provinciaal beleid en bevorderen van meer samenhang tussen de verschillende beleidsvelden;
- het vasthouden en versterken van een brede bewustwording onder de samenleving en stimulering van partners om daar gezamenlijk in op te treden;
- experimenteren met innovatieve oplossingen voor de demografische veranderingen in Zeeuws Vlaanderen;
- uitvoeren van landelijke en interprovinciale acties om de effecten van bevolkingsontwikkeling om te zetten in nieuwe kansen.

De drie topkrimpprovincies werken nauw samen en hebben onder andere in 2009 een gezamenlijk rapport uitgebracht over regelknelpunten¹¹. In vervolg daarop zijn op basis van expertmeetings rapportages uitgebracht over regelknelpunten in het domein van onderwijs en van wonen. Als derde element wordt nu een nationaal meldpunt krimp en regelgeving ingesteld.

Het meldpunt zal via het landelijke kennisknooppunt www.vanmeernaarbeter.nl worden ontsloten en is bedoeld voor burgers, overheden, maatschappelijke instellingen en bedrijven om melding te kunnen doen van regelgeving die goede omgang met demografische veranderingen bemoeilijkt dan wel innovatieve oplossingen in de weg staat. Daarmee wordt ook beoogd om

¹⁰ Op Pad!, Reflexen doorbreken om te kunnen anticiperen op de demografische veranderingen in Zeeland, 2009

¹¹ Krimp-en-de regelgeving, juni 2009

meer grip te krijgen op de oorzaak en omvang van regelknelpunten en organisaties die daar hinder van ondervinden. Dit kan bijdragen aan het ondernemen van acties gericht op aanpassing of vereenvoudiging van regelgeving of juist goede voorlichting.

De gemeente Amsterdam ondersteunt op initiatief van burgemeester Eberhard van der Laan de topkrimpregio's met ambtelijke expertise en ondersteuning.

Anticipere regio's bereiden zich voor

Ook de provincies en regio's die op de korte en middellange termijn te maken krijgen met de gevolgen van bevolkingsdaling zijn met het thema aan de slag gegaan. Afhankelijk van de specifieke problematiek hebben ook deze provincies gekozen voor een eigen benadering.

In de provincies Noord-Holland en Noord-Brabant hebben de demografische ontwikkelingen en de daarmee samenhangende toekomstige vraagstukken en opgaven een plek gekregen in de structuurvisies ruimtelijke ordening die in 2010 door Provinciale Staten werden vastgesteld. In Noord-Holland is de bevolkingsdaling vooral een aandachtspunt voor de gemeente Den Helder. Het team Deetman/Mans heeft hierover een advies uitgebracht. In dit advies dat in oktober 2010 werd uitgebracht, wordt het belang van samenwerking tussen den Helder en de buurgemeenten onderstreept.

De provincies Drenthe, Fryslân, Overijssel en Zuid-Holland hebben specifieke documenten opgesteld over de demografische ontwikkelingen in hun provincie en de binnen hun grenzen gelegen 'anticipere regio's'. In Drenthe, Fryslân en Overijssel gebeurde dit in een proces waarbij de gemeenten en maatschappelijke organisaties op het gebied van wonen, onderwijs, zorg en welzijn en de economische sector actief werden betrokken.

In de provincie Drenthe resulteerde dit in het beleidsadvies bevolkingsdaling 'Van groei naar bloei' dat provinciale staten in maart 2011 hebben vastgesteld. Hierin geeft deze provincie de kaders waarin ze haar regierol wil vervullen en heeft ze speerpunten benoemd waar ze samen met partners op in wil zetten. Het gaat vooral om versterking van de bewustwording, ontwikkeling van een lange termijn strategie en experimenteren met oplossingen. In Drenthe wordt nu gewerkt aan een uitvoeringsprogramma. Daarnaast vindt er een verkenning plaats naar mogelijke samenwerkingsvormen in Oost-Drenthe. Uiteindelijk moet dit leiden tot een samenwerkingsverband met provincie, gemeenten, maatschappelijke en private partijen.

In Fryslân is in 2010 een proces gestart waarbij de demografische ontwikkelingen in de provincie in beeld zijn gebracht en zijn gedeeld met gemeenten en maatschappelijke organisaties. Op basis van de gedeelde kennis zijn stakeholdersessies gehouden die er toe geleid hebben dat voor Fryslân een gezamenlijke beleidsopgave demografische ontwikkeling is opgesteld met als titel "Fan Mear nei Better". Partijen hebben tijdens een op 17 november 2010 gehouden symposium deze beleidsopgave onderschreven en daarmee tot een gezamenlijke opdracht gemaakt. Fryslân kiest voor een regionale insteek en een aantal regio's is inmiddels gestart met eerste aanzetten voor een regionale aanpak. Zo heeft Noordwest Fryslân onlangs een document opgesteld met als titel: "Kansen spreiden om maatschappelijke armoede te vermijden, gevolgen van demografische ontwikkelingen in Noordwest Fryslân". De heringedeelde gemeente Sudwest Fryslân werkt samen met de provincie aan een strategische agenda waarbij krimp een onderdeel is.

In Overijssel is op initiatief van de provincie een denktank aan de slag geweest. Deze denktank is een maatschappelijk innovatieplatform dat bestaat uit vertegenwoordigers uit Overijssel en daarbuiten, uit allerlei sectoren, domeinen en regio's. Het resultaat is de krimpagenda 'Groeien door te delen'. De krimpagenda is door commissaris Ank Bijleveld aangeboden aan de statenleden en onderhandelaars voor het coalitieakkoord.

Zuid-Holland heeft voor een aanpak gekozen waarbij bevolkingsdaling (en meer nog de veranderende samenstelling van de bevolking als gevolg van vergrijzing en trek naar de steden) wordt meegenomen in bestaande beleidstrajecten op het gebied van ruimte en wonen en economie. Het is in de visie van deze provincie vooral een verantwoordelijkheid van gemeenten om tijdig in te spelen op de omslag van bevolkingsgroei naar bevolkingsdaling.

De provincie Gelderland tenslotte heeft voor alle Gelderse regio's samen met betrokkenen regioverkenningen opgesteld waarin ontwikkelingsscenario's (tot 2040) worden geschetst gegeven de lange termijntrends inclusief demografische veranderingen. Deze verkenningen hebben geleid tot de publicatie 'Kansen voor de Gelderse regio's; Gelderland 2040: waar begint uw toekomst'. De bevolkingsdaling zal zich in Gelderland als eerste voordoen in de regio De Achterhoek. De acht gemeenten binnen deze regio anticiperen hier uitdrukkelijk op. Gezamenlijk hebben ze de woningbouwplannen binnen de regio teruggeschroefd van 14.000 te

LEREN VAN ELKAAR

Nationaal Netwerk Bevolkingsdaling (NNB)

Het Nationaal Netwerk Bevolkingsdaling is in 2009 op initiatief van de ministeries BZK, WWI, de provincie Limburg en de VNG opgericht om door kennisdeling en samenwerking een actieve aanpak te bevorderen van de gevolgen van bevolkingsdaling. Al snel hebben verschillende andere instellingen zoals IPO, provincies, andere departementen en maatschappelijke en kennisinstellingen zich aangesloten. Het NNB is een kennisnetwerk waarin professionals die met krimpvraagstukken te maken hebben kennis verzamelen, uitwisselen en genereren. Het NNB heeft een aantal thema's centraal gesteld en gekoppeld aan werkgroepen: wonen, voorzieningen en leefbaarheid, onderwijs, zorg, arbeidsmarkt, ruimte en financiële gevolgen. De deelnemers aan het NNB houden ook voeling met de krimpexperimenten (zie hieronder) of zijn daar rechtstreeks bij betrokken.

vanmeernaarbeter.nl

De website vanmeernaarbeter.nl is in 2008 als informatieve website rondom bevolkingsdaling in gebruik genomen. De website is een gezamenlijk initiatief van de provincies Limburg, Groningen en Zeeland, het ministerie van BZK en kennisnetwerk NEIMED. Door de steeds maar toenemende aandacht voor het onderwerp nam ook de hoeveelheid beschikbare literatuur, rapporten, onderzoeken en artikelen in diverse media toe. Een doelstelling van de website is het bij elkaar brengen en ontsluiten van deze kennis en informatie over bevolkingsdaling. Zo staan de begrotingsparagrafen demografische ontwikkeling, die gemeenten hebben opgesteld op de website.

In toenemende mate mengen naast 'krimpprofessionals' ook burgers zich in de discussies rondom de gevolgen van krimp. De website speelt een rol in het aanjagen van de beweging die nodig is om de toekomst in het licht van de onvermijdelijke krimp gezamenlijk vorm te geven. De website wordt doorontwikkeld.

Platform Intergemeentelijke Samenwerking

Het kennisplatform intergemeentelijke samenwerking is een platform voor en door gemeenten en samenwerkingsverbanden. Het kennisplatform bestaat uit een landelijk adviesteam dat (thema)bijeenkomsten organiseert en uit een internetsite. Doel van het kennisplatform is het delen van kennis op het gehele spectrum van samenwerking. Hierbij kan het gaan om vragen als 'welke samenwerking past het best bij ons doel' tot het helpen bij het vinden van oplossingen voor vastgelopen samenwerkingsverbanden. Zo'n doel kan zijn het oplossen of beperken van de gevolgen van bevolkingsdaling. Één van de consortiumpartners van het kennisplatform is de P10 (samenwerkingsverband van de 10 grootste plattelandsgemeenten). Hier is veel kennis op het gebied van bevolkingsdaling aanwezig. Deze kennis wordt volop gedeeld, tijdens bijeenkomsten en via de internetsite van het kennisplatform. De VNG ondersteunt gemeenten in het kader van het project 'Slim samenwerken' en King helpt hen bij het ontwikkelen van hun bestuurskracht.

bouwen woningen naar 5900 woningen. Een volgende stap is dat deze gemeenten gezamenlijk een agenda 2020 gaan opstellen. Dit willen ze doen in nauwe samenwerking met de provincie, de ondernemers en organisaties op het gebied van wonen, onderwijs, zorg en welzijn, sport en cultuur. Hiertoe wil men een 'coöperatie Achterhoek 2020' oprichten, die zogenoemde werkplaatsten aanstuurt op vier thema's: innovatieve economie, vitale leefomgeving, slim en snel verbinden en natuur & landschap.

Ook in de krimpprovincies zijn er anticiperregio's. Een voorbeeld is Schouwen-Duiveland dat in zijn strategische visie Tijn van de Toekomst inzet op bundeling van zijn voorzieningen voor leefbaarheid, een nieuwe balans in de woningvoorraad, actief burgerschap en stimulering van innovatie vanuit de economische kernsectoren

toerisme en recreatie, landbouw en visserij (aquacultuur) met behoud van de bijzondere natuurlijke kwaliteiten.

Experimentenprogramma

Er zijn 21 experimenten gestart in zowel de topkrimpregio's als diverse anticiperregio's. Doel van deze experimenten is tot vernieuwende werkwijzen te komen in de aanpak van de gevolgen van krimp. Bij de selectie van de experimenten kregen voorstellen met een rol voor maatschappelijke organisaties en/of commerciële partijen de voorkeur. Het Rijk is betrokken bij alle experimenten als faciliterende partij. Zo ondersteunt de SEV (Stuurgroep Experimenten en Volkshuisvesting) bijvoorbeeld in opdracht van het Rijk de experimenten op het gebied van wonen met haar expertise. Het ministerie van EL&I ondersteunt, ondermeer via de inzet van de Dienst Landelijk Gebied, twee experimenten in

Heerlen en Delfzijl gericht op het benutten van vrijvalende ruimte voor nieuwe functies. In bijlage B is een totaaloverzicht van alle experimenten opgenomen. In de komende periode zal geïnventariseerd worden of er nieuwe experimenten van start gaan.

EXPERIMENTEN

De experimenten zijn in te delen in vijf thema's: wonen, onderwijs, overige voorzieningen, burgerbetrokkenheid en herinrichting openbare ruimte. Veel van de experimenten hebben aanlooptijd nodig gehad. Er moest nog worden geïnvesteerd in bewustwording en het realiseren van bestuurlijk commitment. De krimpexperimenten zijn ook te zien als bestuurlijke experimenten. De krimpproblematiek en de innovatieve oplossingen vragen vaak om nieuwe vormen van samenwerking van overheden, maatschappelijke organisaties, bedrijven, kennisinstellingen en burgers. Men moet buiten de gebaande paden durven treden en zich niet laten weerhouden door bestaande tradities en regels. Door de benodigde aanlooptijd is het nog te vroeg om lessen te kunnen trekken.

De voortgang van de experimenten wordt gemonitord. Belangrijk element van de experimentenaanpak is dat lessen die geleerd worden, via ondermeer het Nationaal Netwerk Bevolkingsdaling, actief verspreid worden zodat andere regio's hiervan kunnen leren. Over een aantal experimenten en andere inspirerende initiatieven waarin wordt gezocht naar oplossingen voor de gevolgen van bevolkingsdaling is in november 2010 de brochure 'Experimenteren en inspireren; op zoek naar (nieuwe) aanpakken voor krimp' uitgebracht. Voor deze brochure heeft het NNB 'goede voorbeelden' verzameld.

Ondersteuning door het Rijk bij de bekostiging en bewustwording

De handreiking paragraaf demografische ontwikkeling is een instrument waarmee gemeenten worden ondersteund om bevolkingsdaling een plek te geven in hun beleid. Deze handreiking is in de eerste plaats bedoeld voor de gemeenten die met ingang van 2011 extra geld ontvangen (in totaal bijna € 15 miljoen per jaar) uit het gemeentefonds op grond van de tijdelijke krimpmaatstaf. Dit zijn gemeenten binnen de provincies Groningen, Limburg en Zeeland, die in de achterliggende jaren met daling van hun inwoners te maken hebben gehad. Begrotingsparagrafen dwingen gemeenten tot het formuleren van een samenhangend beleid dat de afzonderlijke beleidsterreinen overstijgt. Krimp is

daar een typisch voorbeeld van. De handreiking is opgesteld door vertegenwoordigers van gemeenten, provincies, de VNG en het ministerie van BZK. Veel Limburgse gemeenten hebben mede op aandringen van de provincie (in de rol van financieel toezichthouder) al in de begroting 2011 een paragraaf demografische ontwikkeling opgenomen. Ook de gemeente Sluis in Zeeland heeft dit gedaan.

De handreiking en alle paragrafen zijn te vinden op de site www.vanmeernaarbeter.nl. De informatie uit de paragrafen demografische ontwikkeling zal worden betrokken bij het onderzoek naar de financiële gevolgen van bevolkingsdaling voor de gemeenten en de evaluatie van de tijdelijke maatstaf. Het in het interbestuurlijke Actieplan aangekondigde verdiepingsonderzoek van de drie topkrimpprovincies naar de financiële effecten van krimp is aanvullend hierop. Verkenningen voor een breed landelijk onderzoek worden nu omgezet in een meer gedifferentieerde aanpak waarbij vanuit beleidsdoelgebieden per gemeente inzicht in financiële effecten wordt opgebouwd. Dit lange termijnonderzoek start in de regio Parkstad en wordt van daaruit verknoopt met referenties in andere (top)krimpregio's.

Voor de aanpak van leegstand in de topkrimpregio's werd in 2010 een rijksbijdrage van € 31 miljoen ter beschikking gesteld. Door middel van cofinanciering door provincies en gemeenten is in totaal € 93 miljoen beschikbaar voor de aanpak van leegstand in de topkrimpregio's. Bij het onderdeel wonen wordt hier nader op ingegaan.

Ten slotte is in opdracht van het ministerie van BZK door het ROI een serious game bevolkingsdaling ontwikkeld. Een serious game is een instrument om beleid te ontwikkelen voor ingewikkelde vraagstukken (meerdere stakeholders, afhankelijkheden). Door een serious game krijg je inzicht in effecten van beleidskeuzes, zowel op de korte als de lange termijn, en in elkaars belangen. Het biedt tevens een veilige omgeving om keuzes 'uit te proberen'. De krimpgame is al in verschillende regio's gespeeld.

KRIMP IN EUROPESE CONTEXT

Het feit dat lidstaten van de EU kampen met vergelijkbare demografische problematiek als Nederland (vaak nog veel omvangrijker) betekent dat we internationaal van elkaar kunnen leren. Het is bovendien van belang om op Europees niveau het thema te agenderen en inzicht te verkrijgen in de concrete maatregelen die getroffen kunnen worden. Daartoe is afgelopen jaar, in nauwe samenwerking tussen BZK en de vertegenwoordigers van Limburg, Zeeland, de noordelijke provincies en vanuit de krimpregio's zelf, de bewustwording op Europees niveau gestimuleerd (zowel bij andere Europese regio's als bij de Europese instellingen). Tevens wordt er geïnventariseerd waar mogelijke aanknopingspunten in Europees beleid zitten (Healthy Ageing), wordt er gekeken bij welke activiteiten bevolkingsdaling kan aanhaken en of er knelpunten in Europese regelgeving zitten. Hiertoe is ook overleg met de Permanente Vertegenwoordiging, VNG en IPO. Naast de activiteiten gericht op de EU zijn er in 2010 enkele concrete resultaten geboekt op het terrein van Grensoverschrijdende Samenwerking (GROS). Deze resultaten betreffen in veel gevallen ook de krimpregio's.

In het programma DC NOISE (Demographic Change New Opportunities In Shrinking Europe) heeft een aantal krimpregio's in Nederland (Regio Twente, Groningen en Zeeland) samen met negen andere EU-lidstaten de afgelopen twee jaar samengewerkt.

Circa 40 Europese regio's vormen samen DCRN (Demographic Change Regions Network). Dit netwerk brengt demografische ontwikkelingen in Europa onder de aandacht en werkt daarbij nauw samen met het Europees Parlement, de Europese Commissie en het Comité van de Regio's. De werkzaamheden bestaan uit het organiseren van bijeenkomsten rond demografische thema's en het bevorderen van de samenwerking van krimpregio's. Het samenwerkingsverband van de Noord-Nederlandse Provincies en de Provincie Limburg maken deel uit van het netwerk. Uit het DCRN netwerk is DART (Declining Ageing and Regional Transformation) ontstaan als een concrete activiteit van 13 regio's, die allemaal met de uitdagingen van vergrijzing, ontgroening en bevolkingsdaling te maken hebben en aan de slag willen. Het netwerk concentreert zich daarbij op vraagstukken op de terreinen van onderwijs, arbeidsmarkt en gezondheid (Zorg en sociale voorzieningen) en wordt financieel ondersteund door een Europese Interreg subsidie. Het netwerk:

- ontwikkelt indicatoren op basis waarvan de verschillende Europese krimpregio's met elkaar vergeleken kunnen worden op bovenstaande terreinen;
- deelt kennis door goede voorbeelden te verzamelen en te presenteren;
- levert input aan het politieke debat in Europa over demografische ontwikkelingen.

Hoe verder?

Van plan naar uitvoering

Na de eerste fase waarin het nodige voorwerk verricht is, zal de komende periode in de topkrimpregio's de nadruk op de uitvoering komen te liggen, met alle vraagstukken vandien. Daarnaast zal (meer) aandacht uitgaan naar de anticipeerregio's. In alle regio's zal worden aangestuurd op de totstandkoming van integrale regionale plannen op het terrein van wonen, voorzieningen, economie en arbeidsmarkt met als doel het op peil houden van de leefbaarheid.

Bevorderen betrokken burgerschap

In de integratievisie, die ik u onlangs heb doen toekomen, geef ik aan dat groot belang gehecht wordt aan het creëren van meer ruimte voor burgers zodat zij op eigen kracht verbeteringen in hun directe leefomgeving kunnen realiseren¹². Veel burgers zijn al maatschappelijk actief, bijvoorbeeld in verenigingen, stichtingen en

religieuze organisaties. Zij leveren een waardevolle bijdrage aan hun leefomgeving en de samenleving. Actieve dorps- en stadsbewoners hebben veelvuldig bewezen dat zij heel goed in staat zijn maatschappelijke vraagstukken zelf aan en op te pakken. Professionals en bestuurders dienen durven los te laten om ruimte te geven aan deze burgers. Dit vereist een fundamenteel andere opstelling van overheidsorganisaties. De overheid zal meer vraaggericht moeten gaan werken en nadrukkelijk ruimte voor maatschappelijk initiatief moeten maken. Om hier een bijdrage aan te leveren wordt met gemeenten, maatschappelijke organisaties en burgers een agenda hedendaags burgerschap opgesteld, waar de Tweede Kamer voor de zomer nader over zal worden geïnformeerd. In deze agenda zullen de partijen samen hun ambities ten aanzien van burgerschap voor de komende vier jaar schetsen. De agenda betrokken burgerschap biedt een podium voor burgers, gemeenschappen, maatschappelijke instellingen en gemeenten om meer ruimte voor burgers en een andere rol van de overheid te agenderen. Gemeenten, maatschappelijke organisaties en burgers in krimpgebieden

¹² Brief van minister van BZK aan Tweede Kamer over de visie op integratie (d.d. 16 juni 2011, kamerstuknummer nog niet bekend)

VOORBEELDEN VAN BURGERINITIATIEVEN

‘Betrokken burgerschap’

In dorpen zit veel kracht om zaken zelf op te lossen. Wonen in een dorp is niet willekeurig; mensen kiezen er vaak bewust voor. Dat levert in potentie sterke netwerken op. Het is de kunst om die te activeren. En dat kan ook, zoals blijkt uit krachtige burgerinitiatieven in dorpen als Elsendorp (geïntegreerde bewoners-ouderenzorg), Melderslo (multifunctioneel centrum), Esbeek (combinatie museum/ dorps-huiskamer), Kootwijkerbroek (zorgcentrum en woningen voor ouderen), Meddo (kleinschalige projecten buitengebied), Nieuwdorp (recreatief bos en museum), Poppenwier (bouw van Dorpshuis), Spoordonk (concept van het Dorpscafé), Wijk aan Zee (culturele activiteiten), Zuidermeer (kerk in combinatie met dorpshuis).

‘Zelfsturing’

De gemeente Peel en Maas vervult een voortrekkersrol in de implementatie van communicatieve zelfsturing. Dat houdt in dat de overheid en de maatschappelijke partners op het openbare domein aan gemeenschappen (dorpen en kernen) en kleinere sociale verbanden zoals verenigingen, gezinnen en individuen de ruimte geven om zelf verantwoordelijkheid te nemen voor de kwaliteit van eigen leven en leefomgeving, waarbij op basis van feedback deze zich ontwikkelen en doorontwikkelen tot krachtige intelligente sociale verbanden. Inwoners van een gemeenschap zijn leidend in het proces van zelfsturing en worden in de gelegenheid gesteld inhoud te geven aan de materiële en sociale structuur van hun gemeenschap, waarbij de gelijkwaardige en wederkerige relatie tussen de drie hoofdactoren (overheid, maatschappelijk partners, bewoners) uitgangspunt is.

Project ‘Burgerparticipatie en krimp’

De LVKK (Landelijke Vereniging Kleine Kernen) overkoepelt 12 provinciale verenigingen, waarbij 1500 dorpsorganisaties en 2500 dorpshuisbesturen zijn aangesloten. Zij werken aan de leefbaarheid van hun dorp. Verschillende provinciale verenigingen (Groningen, Friesland, Drenthe, Limburg) zijn al aan de slag om hun bewonersorganisaties te ondersteunen bij het onderwerp krimp. Zo was het project Rotte Kiezen (zie onder Wonen) een initiatief van de Friese vereniging Doarpswurk. Voortbouwend op deze inzet is de LVKK het project “Burgerparticipatie en krimp” gestart. Daarin worden allereerst de organisaties die een rol (kunnen) spelen bij het activeren van burgers bijeen gebracht. Met die partners wordt een gereedschapskist ontwikkeld. De derde stap is een Participatie-Campagne waarbij de gereedschapskist wordt ingezet om bewoners in dorpen met minder dan 2000 inwoners te activeren ten aanzien van de demografische opgave. Per provincie wordt een ‘D-team geformeerd’ dat bestaat uit vrijwilligers die zijn opgeleid om participatieprocessen te ondersteunen. Doel is dat een jaar na gereed komen van de gereedschapskist in minstens 120 dorpen (10 per provincie) een demografiedebat heeft plaatsgevonden.

Project Jonge Friezen Foarút (JFF)

Jongeren (15-25 jaar) woonachtig in 10 gemeenten van de noordelijke schil Fryslân zijn in de laatste helft van 2009 en in 2010 vanuit verschillende minors van de 2 hogescholen systematisch volgens methode ‘burgerparticipatie’ bevraagd op hun dromen-ideeën-plannen voor een toekomst (of niet) in Noord-Fryslân. Tussen 450 en 500 respondenten leverden materiaal voor een Friese Jongerenagenda in relatie tot ‘krimp’. Dit is gepresenteerd op een symposium van 20 januari 2011 (Zie www.jongefriezenfoarut.nl/jongerenagenda). Maatschappelijk organisaties en overheden hebben de 10 projectideeën uit deze Jongerenagenda geadopteerd en hebben tot eind dit jaar de tijd om tot een goede uitwerking er van te komen. Op de JFF slot-conferentie komt de confrontatie tussen de opbrengst vanuit deze organisaties en wat de jongeren daarvan vinden. Dit zal uitmonden in een Manifest voor een aanpak bevolkingsontwikkeling Noord-Fryslân, dat op de jongeren is gericht.

Het Zorg Innovatie Forum

Dit is een samenwerkingsverband van 21 organisaties uit de zorgsector, zorgverzekeraars en kennisinstellingen in Noord-Nederland. Het forum heeft het thema burgerschap/ participatie centraal gesteld in de zorginnovatieagenda 2011-2015 vanuit de notie dat de doorvoering van innovaties in de zorg alleen kans van slagen heeft als je daarbij vanaf het eerste begin burgers in hun rol van cliënt/patiënt en ook zorgprofessionals heel nauw betreft.

Denktank 60+

Deze groep geeft in Noord-Nederland invulling aan een beweging van ‘nieuwe ouderen’. Nieuwe ouderen verwachten niet alle heil van de overheid en van maatschappelijke organisaties voor wonen, welzijn en zorg. Zij willen zelf aan de bak en de regie in houden over ontwerp en realisatie van hun leven en hun leefomgeving

wordt opgeroepen om de gemeenschappelijke agenda betrokken burgerschap met inspirerende voorbeelden te vullen en om concrete afspraken te maken.

Ook in krimpgebieden wordt op het ruimte geven aan de eigen kracht van burgers ingezet. Onder andere in de krimpexperimenten wordt hiermee ervaring opgedaan. In onderstaand kader is een aantal van deze initiatieven weergegeven. Het is zaak de komende periode te leren van deze ervaringen en ze in andere gebieden in te zetten.

Inzet van nieuwe diagnose-instrumenten

De instrumenten die het Rijk de afgelopen jaren met succes heeft ingezet in de wijkenaanpak en in de topkrimpregio's zullen worden omgevormd tot diagnose-instrumenten, die aangeven wat de consequenties zijn in termen van leefbaarheid en kosten indien niet of onvoldoende rekening wordt gehouden met bevolkingsdaling. Het gaat hierbij om de leefbaarometer, de Maatschappelijke KostenBaten (MKBA)-systematiek en de lessen die uit de experimenten worden getrokken. Maatwerk per regio is hierbij het uitgangspunt omdat aard van de regio en de wijze waarop en het tempo waarin krimp zich voordoet verschilt.

Wet- en regelgeving aanpassen waar nodig

De reeds op basis van onderzoeken geconstateerde regelkelpunten op het gebied van onderwijs en wonen worden door Rijk, IPO en VNG nader bekeken en waar nodig aangepakt (zie onderstaande hoofdstukken). Regelkelpunten die binnenkomen bij het nieuwe meldpunt worden periodiek interbestuurlijk besproken, en waar nodig zal dit leiden tot herziening van de wet- en regelgeving.

Meer aandacht in provincie- en gemeentefonds en specifieke bekostigingssystemen voor bevolkingsdaling

Voor het Rijk geldt dat – gezien de druk op de rijksfinanciën – er de komende periode geen extra financiële middelen beschikbaar komen voor de krimpaanpak. Wel neemt het Rijk diverse bekostigingssystemen (waaronder het Gemeente- en Provinciefonds) onder loep en beziet of deze voldoende toegesneden zijn op de krimpproblematiek.

In een brief van 29 maart 2011 heeft de minister van BZK een nieuw verdeelmodel voor het provinciefonds aan de Tweede Kamer gestuurd¹³. In het nieuwe verdeelmodel wordt onderscheid gemaakt tussen beheer- en ontwikkel-taken. De ontwikkeltaken omvatten ook taken met betrekking tot buitengewone groei en krimp .

De herijking van de beheertaken houdt eveneens rekening met de krimp. In de uitgavenclusters op het gebied van verkeer en vervoer, economische zaken en volkshuisvesting en ruimtelijke ordening wordt niet meer gebruik gemaakt van de maatstaf 'inwoners' maar van de maatstaf 'woonruimten'. Hierdoor is het nieuwe verdeelmodel minder gevoelig voor krimp.

Voor de bekostigingssystemen op het gebied van het onderwijs en de zorg wordt momenteel onderzocht hoe ze reageren op bevolkingsdaling. Voor het primair en voortgezet onderwijs wordt nagegaan of het tempo van terugloop van inkomsten gelijk opgaat met de terugloop van uitgaven. Voor wat betreft de zorg wordt onderzocht of de uniforme nationale bekostigingsregels voldoende ruimte bieden om in te spelen op regionale verschillen. De Kamer zal hierover in de brief 'Zorg in de buurt' worden geïnformeerd.

De informatie uit de gemeentelijke paragrafen demografische ontwikkeling zal worden betrokken bij het onderzoek naar de financiële gevolgen van bevolkingsdaling voor de gemeenten en de evaluatie van de vijfjarige tijdelijke maatstaf krimp die vanaf 2011 in het gemeentefonds is ingebracht. De uitwerking van het nieuwe verdeelmodel voor de provinciale financiën zal met ingang van 2012 jaarlijks worden gemonitord in de Periodieke Onderhoudsrapportage (POR).

¹³ Tweede Kamer, 2010-2011, 32500C, nr. 6

Economische vitaliteit

In steeds meer gebieden krijgt de inzet op sociaal-economische vitalisering een belangrijke plaats in beleidsvisies en actieplannen. Bij sociaal-economische vitaliteit gaat het om het vermogen van een gebied om door samenwerking tussen bedrijfsleven, overheden, maatschappelijke organisaties en burgers te komen tot een levenskrachtige, innovatieve economie en een goed werkende arbeidsmarkt. Inzet op sociaal-economische vitalisering is niet primair bedoeld om krimp te bestrijden, maar juist om leefbaarheid in krimp- en anticipeergebieden te borgen. Naast herstructureren van wonen en concentratie van voorzieningen zijn economische vitaliteit en een goed werkende arbeidsmarkt onderdelen van een evenwichtige, integrale aanpak van bevolkingsdaling. De versterking van de economische vitaliteit in krimpregio's en de aanpak van de knelpunten op de regionale arbeidsmarkt zijn een provinciale en gemeentelijke verantwoordelijkheid.

Met een krimpende beroepsbevolking een regionale economie vitaal houden betekent een grotere inzet op het weghalen van knelpunten in de arbeidsmarkt (inclusief het sneller geleiden van mensen van onderwijs naar werk), verhoging van de arbeidsproductiviteit door meer gebruik van ICT en innovatie van producten en diensten. De inzet op deze vitalisering vergt een zeer grote betrokkenheid van regionale overheden, bedrijfsleven, maatschappelijke middenveld en burgers. Diversiteit tussen regio's door niet allemaal in te zetten op dezelfde economische sector is daarbij belangrijk. Samenwerking tussen vaak nog groeiende steden en een krimpende landelijk gebied is eveneens zeer belangrijk. Voor het Rijk is een taak weggelegd op het terrein van het weghalen van knelpunten in wet- en regelgeving en bekostigingssystemen.

Wat is er in beweging gezet

Initiatieven topkrimpregio's

In het provinciaal actieplan bevolkingsdaling 2010-2013 van de provincie Groningen wordt ingezet op projecten voor stimulering van recreatie en toerisme, healthy ageing en van de biobased economy. Daarnaast zijn hierin projecten opgenomen om knelpunten in de zorg- en arbeidsmarkt in Oost-Groningen en Noordoost-Groningen. In het SER-advies Noord-Nederland van oktober 2010 wordt erop gewezen dat sterke sectoren zoals zorg en onderwijs als springplank kunnen fungeren voor verdere economische ontwikkelingen. Volgens dit advies kan de krimp gebruikt worden om een koppositie te ontwikkelen in de ontwikkelingen van nieuwe

diensten, die in de komende jaren in andere krimpgebieden kunnen worden toegepast. Hierbij wordt in dit advies zowel gedacht aan het noordelijk Healthy Ageing Network (HANNN) als aan energie. Overleg tussen VNO-NCW Noord, Rabobank, woningcorporatie Lefier en ondernemers in Oost-Groningen heeft geleid tot twee projecten op het gebied van arbeidsmarkt en leegstand.

Zeeland kent de laagste werkloosheid van Nederland. Met de verandering in de bevolkingsopbouw zou dit op termijn tot problemen op de arbeidsmarkt kunnen leiden. Vanuit het Sociaal Economisch Beleidsplan worden initiatieven ondersteund die de aansluiting tussen onderwijs-arbeidsmarkt bevorderen en zorgen voor positieve beïnvloeding van de participatiegraad. Ten behoeve van de arbeidsmarkt in de zorgsector zijn de nodige initiatieven genomen. In het Project 'De Grijze Massa 2' wordt de methodiek om bedrijfskennis te borgen verder uitgewerkt en getoetst bij bedrijven. Economische speerpunten voor Zeeland zijn onder andere Bio Based Economy Zuidwest-Nederland waarin de provincies Zeeland, West-Brabant en Vlaanderen samenwerken en de Zeeuwse havens als belangrijke trekker binnen de Zeeuwse economie. Provincie Zeeland stimuleert actief innovaties in logistiek en maintenance. Voorbeelden hiervan zijn het Maintenance Value Park Terneuzen en de Grenzeloze Kanaalzone Gent-Terneuzen. Ook wordt ingezet op ontwikkeling van het Businessplan Water voor Zuidwest Nederland. Daarnaast wordt blijvend ingezet op de vrijetijdseconomie (toerisme, recreatie, horeca en vrije tijd) door innovaties te stimuleren in sterke sectoren zoals onder andere de watersport. Een bijzonder voorbeeld vormt de gemeente Veere waarin inwoners, ondernemers, organisaties en culturele instellingen met de publicatie DNA Veere de eigen identiteit ook extern presenteren.

Een ander voorbeeld is Schouwen-Duiveland dat in de toekomstvisie 2040 kiest voor een profiel als vakantie-eiland met een toonaangevende watereconomie, waarvoor de gemeente daarvoor gericht samenwerking zoekt met onderwijs, sociale partners en bedrijfsleven.

In het Regionaal Actieplan Bevolkingsdaling Parkstad Limburg is een aparte pijler economische structuurversterking opgenomen. Hierin wordt onder meer ingezet op de ontwikkeling van zonne-energie en geothermie, toerisme, innovatie in de langdurige zorg en clustering in de financieel-administratieve dienstverlening om te komen tot een betere benutting van het al aanwezige ontwikkelingspotentieel. De Adviescommissie Deetman heeft in haar rapport 'Ruimte voor waardevermeerdering' aanbevolen dat de regio's Zuid-, Midden- en

Noord-Limburg een sociaaleconomisch toekomstperspectief op regionaal schaalniveau opstellen. De verantwoordelijke overheden op regionaal schaalniveau zijn hiervoor volgens de Adviescommissie de aangewezen partijen, om zo zelf grip te krijgen op de eigen toekomst. Het toekomstperspectief vraagt om maatwerk per regio, gericht op het versterken van sterke en kansrijke ontwikkelingen in de regio, die perspectief bieden op waardecreatie in de toekomst.

Twee belangrijke experimenten op dit thema zijn de Onderwijsboulevard Campus Xperience Parkstad en de Zorgboulevard, beide in Parkstad. In deze experimenten wordt onderzocht hoe door praktijk nabij leren en afstemming van leerprogramma's op het bedrijfsleven respectievelijk zorginstellingen er een betere aansluiting kan worden gerealiseerd tussen onderwijs en arbeidsmarkt.

Bewustwording in anticipeerregio's

In de anticipeerregio's moet het thema economische vitaliteit nog verder uitgewerkt worden, maar ook hier groeit de aandacht. In de Achterhoek wordt bijvoorbeeld in het kader van de Agenda 2020 gewerkt aan projecten van overheid, bedrijfsleven en wetenschap. Zo wordt ingezet op aansprekende clusters van innovatieve bedrijven, verbonden met kennisinstellingen in de Achterhoek, de Valleys en in het Duitse grensgebied. In veel anticipeergebieden moet echter nog een overgang plaats vinden van bewustwording naar visievorming en uitvoering. In de Overijsselse Krimpagenda, bedoeld als input voor een nieuw bestuursakkoord van de provincie Overijssel, zijn hiervoor aanbevelingen opgenomen als de ontwikkeling van een eigen profiel voor elke krimpende kern, variërend van wooneconomie, toerisme en recreatie tot andere specifieke economische activiteiten. In Noord-Holland noord werken gemeenten, Kamer van Koophandel en de provincie samen aan het versterken van vijf economische clusters in het gebied. Het gaat hier om een samenwerking van onderwijs, ondernemers en overheden gericht op behoud en ontwikkeling van economische kansen.

Het maken van een SWOT-analyse (Strengths, Weaknesses, Opportunities and Threats) kan een regio helpen bij het identificeren van de regionale comparatieve voordelen. Met deze methodiek worden met het oog op toekomstige ontwikkelingen de sterke en zwakke punten en de kansen en bedreigingen in kaart gebracht. Dit biedt vervolgens aanknopingspunten voor beleid. Een voorbeeld hiervan is de SWOT-analyse die de basis vormt voor het sociaaleconomisch masterplan 2030 van Noordoost Fryslân, dat de provincie samen met de vijf

betrokken gemeenten heeft opgesteld. Daarnaast heeft bijvoorbeeld de SER-Brabant in samenwerking met de Brabantse Ontwikkelings Maatschappij en anderen de welvaartsagenda Brabant opgesteld, waarin concreet uitwerking wordt gegeven aan de combinatie van economische, sociale en ruimtelijke vitaliteit.

Ondersteuning door het Rijk

Het Rijk ondersteunt op dit thema vooral de kennisoverdracht en het wegnemen van hinderlijke regelgeving (zoals op het terrein van grensoverschrijdende samenwerking). In het rapport Ondernemend met krimp! Handreiking economische bedrijvigheid bij bevolkingsdaling (uitgebracht in 2010 door het toenmalige ministerie van EZ) is een groot aantal aansprekende initiatieven in kaart gebracht die de economie in krimpregio's versterken. Deze handreiking is breed verspreid.

Het kabinet heeft oog voor het belang van de versterking van de economische structuur en de werkgelegenheid in de zogeheten krimpgebieden. Maar bij het realiseren van een kleinere en beter georganiseerde Rijksoverheid - zoals in het regeerakkoord is afgesproken - past het niet om organisatieonderdelen van het Rijk in krimpregio's te vestigen of handhaven, louter om redenen van versterking van de economische structuur of werkgelegenheid in die regio's. Het is overigens niet zo dat zonder meer gesteld kan worden dat de krimpprovincies als Groningen en Limburg onevenredig te lijden hebben van dit soort operaties. Uit onderzoek dat het vorig kabinet heeft verricht naar de regionale effecten van de personele taakstelling in het kader van het Programma Vernieuwing Rijksdienst (VRD) en andere lopende reorganisaties binnen het Rijk blijkt zelfs het tegendeel. De directe impact van de in het onderzoek meegenomen reorganisaties op de werkgelegenheid bij organisaties van het Rijk in de provincies Groningen en Limburg bedroeg voor beide provincies 5%, terwijl dat voor de provincie Zuid-Holland 12% was. Het gewogen landelijk gemiddelde effect was 6%¹⁴. Uiteraard is dat een momentopname. De huidige bezuinigingen kunnen weer andere effecten hebben.

Om het toekomstdenken te ondersteunen heeft het Rijk een toekomsttraject ontwikkeld voor krimp, 'Expeditie 2040'. Dit traject is een handreiking om regio's procesmatig te faciliteren bij het ontwikkelen van een visie op hun regio in 2040. In feite gaat het er om dat er niet alleen over krimp in termen van bedreigingen wordt gedacht, maar juist over de kansen van krimp. Drie regio's zijn december 2010 geselecteerd voor ondersteu-

¹⁴ Tweede Kamer, 2008-2009, 31 490, nrs. 21 en 26.

ning bij hun eigen toekomstverkenning: Oost-Groningen, Westelijke Mijnstreek en Twente. Rond de zomer 2011 zullen deze toekomstvisies naar verwachting gereed zijn. Een visie op sociaal-economische vitaliteit kan hier deel van uitmaken.

Grensoverschrijdende samenwerking

In het GROS-project (Grens Overschrijdende Samenwerking) werken regio's, vakdepartementen en de omliggende buurlanden samen om knelpunten en belemmeringen, die door de Nederlandse grensregio's zijn aangedragen op te lossen. Hiervoor is Wim van Gelder van grensmakelaar aangesteld en is er een Task Force GROS (directeuren van alle departementen) ingesteld. Er is goede vooruitgang geboekt op terreinen zoals crisisbeheersing, arbeid en onderwijs. Er is een digitaal infoportaal voor grensarbeiders (www.startpuntgrensarbeid.nl) opgezet ten behoeve van Nederland-Noordrijn-Westfalen. Dit gaat nu ook naar Vlaanderen uitgebreid worden. Verder is er een equivalentielijst Nederland-Duitsland opgesteld in het voortgezet onderwijs ten behoeve van gemakkelijker instroom van middelbare scholieren in beide landen.

Vanzelfsprekend ondernemen de grensregio's ook zelfstandig initiatieven om samen te werken met de regio's in Duitsland en België. Zo heeft de provincie Limburg in het kader van de Euregio Maas-Rijn het initiatief genomen tot het zogeheten "grensinfopunt Aken-Eurode", waarin onder andere de Stadsregio Parkstad Limburg, de gemeente Vaals, de Stadsregio Aken, de Stad Aken en de kamers van koophandel aan beide zijden van de grens deelnemen.

Beter functionerende arbeidsmarkt

Om arbeidsmarkt knelpunten in de toekomst tegen te gaan, is het belangrijk dat regio's inzicht hebben in de kansen en knelpunten op de regionale en lokale arbeidsmarkt, als ook in aanpalende regio's. Zo blijkt dat er relatief veel vraag is naar personeel in de zorgsector in krimpregio's. Een krimpende beroepsbevolking brengt het risico met zich mee dat er onvoldoende passend gekwalificeerde personen beschikbaar zijn voor de vraag vanuit het bedrijfsleven, waardoor bedrijven kunnen besluiten weg te trekken. Aan de andere kant kent een krimpregio als Parkstad een duidelijk hogere werkloosheid dan gemiddeld in Nederland¹⁵. Er is sprake van slecht aansluitende vraag en aanbod op de arbeidsmarkt. Voor het inzicht in de regionale arbeidsmarkt wordt

gebruik gemaakt van regionale arbeidsmarktanalyses, van zowel de huidige arbeidsmarkt als van toekomstige ontwikkelingen. Op landelijk niveau is vooral het UWV op dit terrein actief. Daarnaast maken regionale centra eigen regionale analyses. Deze regionale arbeidsmarktanalyses¹⁶ versterken de mogelijkheid om een vraaggericht en effectief beleid te voeren. Partijen op het regionale niveau, zoals werkgevers, onderwijs en universiteit, werknemers, gemeenten, provincie en UWV/Werkbedrijf zijn hier nauw bij betrokken. Zij beschikken over inzicht in de regionale en lokale situatie en omstandigheden en dragen daarom ook de verantwoordelijkheid voor de vormgeving van het regionale arbeidsmarktbeleid.

Krimpregio's worden gestimuleerd om effectief gebruik te maken van arbeidsmarktinstrumenten, zoals poortwachtercentra en de reeds geïntegreerde mobiliteitscentra. Werkgevers werken in verschillende regio's samen in poortwachtercentra (PWC's) en nemen verantwoordelijkheid voor bemiddeling en re-integratie van werk naar werk. Deze samenwerkende werkgevers kunnen een belangrijke rol spelen op de regionale arbeidsmarkt. Ook draagt het UWV/Werkbedrijf bij aan het stimuleren van werk-naar-werktransities. Hierbij kan het UWV gebruik maken van de regionale arbeidsmarktanalyses.

Hoe verder?

SER-advies bevolkingsdaling

Om tot een verdere verdieping en verbreding in de versterking van de economische vitaliteit in krimpgebieden te komen is door de SER op verzoek van het vorige kabinet (minister voor WWI, minister van LNV, staatssecretaris van BZK) een advies opgesteld over bevolkingsdaling. De adviesaanvraag bevatte de volgende twee vragen. Een eerste vraag was hoe het (regionale) bedrijfsleven beter betrokken kan worden en actief kan bijdragen aan de aanpak van krimp. De tweede vraag uit de adviesaanvraag luidde hoe de kansen benut kunnen worden die krimp biedt voor het landelijk gebied.

Maart 2011 heeft de SER dit advies gepresenteerd onder de titel 'Bevolkingskrimp benoemen en benutten' en aan de minister van BZK aangeboden.

¹⁵ Op basis van CWI-gegevens per ultimo 2011 en gegevens van E'til per 1-1-2010 is er een werkloosheidspercentage in Parkstad Limburg van 9,2%, tegen 6,4% in Nederland.

¹⁶ Het betreft hier analyses op het niveau van de 30 arbeidsmarktregio's.

BELANGRIJKSTE ELEMENTEN UIT HET SER-ADVIES 'BEVOLKINGSKRIMP BENOEMEN EN BENUTTEN'

- De SER erkent de krimppogave als een lange termijnopgave voor Nederland.
- Nodig is, aldus de SER:
  - bewustwording bij decentrale overheden, bedrijfsleven, maatschappelijke instellingen en burgers van de nieuwe demografische realiteit en een omslag in denken en doen;
  - samenwerking tussen deze stakeholders in de regio;
  - innovatief ondernemerschap dat actief inspeelt op de nieuwe omstandigheden;
  - een integrale aanpak die aansluit op de specifieke kwaliteiten (comparatieve voordelen) van een regio en de verschillende beleidsterreinen verbindt;
  - goede bestuurlijke randvoorwaarden die maatwerk mogelijk maken. Dat wil zeggen, het 'krimpbestendig' maken van wet- en regelgeving, een adequate financiering van krimpregio's en het creëren van experimenteerruimte zodat er mogelijkheden ontstaan voor bestuurlijke, economische en maatschappelijke innovaties.
- De SER is ervan overtuigd dat er met een maatschappelijk gedragen overgangsbeleid ook in krimpregio's mogelijkheden zijn om te zorgen voor economische, sociale en ruimtelijke vitaliteit.
- Het advies bevat een duidelijke oproep aan het bedrijfsleven om een wezenlijke rol te vervullen bij de aanpak van de gevolgen van krimp.
- De SER adviseert dat provincies richting geven door een langetermijnvisie te ontwikkelen en erop toezien dat gemeenten in krimpregio's met elkaar gaan samenwerken.

Naar aanleiding van het SER-advies zullen in een aantal provincies, in samenwerking met BZK en regionale Sociaal Economische Raden, regionale bijeenkomsten worden georganiseerd over economische vitaliteit en een goed werkende arbeidsmarkt. Aan deze bijeenkomsten zullen naast gemeentelijke, provinciale overheden en de Rijksoverheid vertegenwoordigers van het bedrijfsleven, werknemersorganisaties, onderwijs- en zorginstellingen deelnemen. Doel van deze bijeenkomsten is om nadere afspraken tussen lokale partijen te stimuleren voor de aanpak van de economie en de arbeidsmarkt. In anticipatiegebieden zijn deze bijeenkomsten speciaal gericht op het bevorderen van het bewustzijn en de noodzaak van anticiperen op krimp. Hier gaat het er onder andere om bij de nu te nemen

investeringsbeslissingen toekomstige overcapaciteit te voorkomen.

In navolging van de SER onderstrepen Rijk, IPO en VNG dat het versterken van de groene kwaliteit van de leefomgeving een belangrijke bijdrage kan leveren aan de leefbaarheid in krimpgebieden. Uitgangspunt daarbij is integrale, innovatieve en duurzame gebiedsontwikkeling, met ruimte voor experimenten, waarbij de regionale dynamiek en het regionale initiatief centraal staan. Daarbij is het van belang stad en land nadrukkelijk in relatie tot elkaar te bezien. In de 'groene' krimppilots in Heerlen en Delfzijl wordt bijvoorbeeld geëxperimenteerd met het benutten van vrijkomende grond na de sloop van woningen voor meervoudige bestemmingen als stadslandbouw, recreatie en natuurontwikkeling (zie voor verdere toelichting het hoofdstuk wonen en ruimte). Hierbij wordt nadrukkelijk gezocht naar mogelijkheden voor het faciliteren van en zelfsturing door burgers. De SER ziet ook kansen voor de ontwikkeling van een 'vrijtijdseconomie' in krimpgebieden, zowel als economische motor als in de vorm van drager van ruimtelijke kwaliteit. Toerisme en recreatie kunnen kansen bieden voor de instandhouding van het voorzieningenniveau. Ook hier staan het regionale initiatief en de regionale verantwoordelijkheid centraal. Diverse regio's zijn ook al aan de slag met dit thema (zie boven). Het ministerie van EL&I werkt aan een verdere verdieping van de mogelijke economische, ruimtelijke en sociale betekenis van recreatie en (zorg)toerisme voor krimp- en anticipatiegebieden.

Evenals de SER is het Rijk voorstander van meer markt- en gebiedsgerichte arrangementen voor vergoedingen voor natuur- en landschapsbeheer en het experimenteren met nieuwe financieringsmodellen. Met 'groene' gebiedsfonds is in een aantal regio's in Nederland al ervaring opgedaan die ook inspiratie kunnen opleveren voor krimpgebieden.

Daarnaast kan ook de agrarische sector in krimpgebieden wellicht een grotere rol gaan spelen in het aanleveren van maatschappelijke diensten. Een verdiepingsslag in de kennis over zowel de mogelijke meerwaarde van de sector in deze gebieden als de effecten van krimp op het toekomstperspectief van de agrarische sector is nog nodig.

De SER vraagt ook aandacht voor het scheppen van kansen voor een biobased economy in krimpgebieden. Het kabinet zal de mogelijkheden verkennen om in de betreffende regio's duurzame, regionale energievoorzieningen te stimuleren. Relevant is hierbij ook de mogelijkheid voor burgers en ondernemers een Green Deal te

sluiten met de overheid bij het opzetten van een project voor (lokale) duurzame energie. Er worden niet-fiscale mogelijkheden verkend.

Onderzoek Macro-economische effecten krimp

De SER concludeert dat er in Nederland sprake is van een demografisch Tweestromenland: terwijl in de ene regio het aantal inwoners afneemt of binnenkort gaat afnemen, wordt voor andere regio's de komende decennia een voortgaande bevolkingstoename verwacht. Vooral agglomeratie-effecten resulteren naar verwachting in een verdere concentratie van bedrijvigheid in de economische kerngebieden van Nederland die vaak ook samenvallen met de vestiginglocaties van de topsectoren. Daarbij is ook de verwevenheid tussen stad en land aan de orde. Zo is het functioneren van bijvoorbeeld de Randstad niet los te zien van de rest van Nederland. De mogelijke effecten van krimp in een aantal regio's voor de macro-economische ontwikkeling van Nederland en specifiek voor de topsectoren die in het kader van het nieuwe bedrijfslevenbeleid zijn aangewezen (bijvoorbeeld de Brainport Zuid-Oost Nederland, de Energy Valley in Groningen, Greenport Venlo, de Maintenance Valley in West-Brabant en de nanotechnologie in Twente), zijn onduidelijk. Een verdiepingsslag wordt gemaakt in de EL&I-kennisagenda 2011. Dit onderzoek zal voor de zomer worden afgerond.

Rol MKB

Het midden- en kleinbedrijf vormt vaak de ruggengraat van de regionale economie in de krimpregio's. Het ligt dan ook voor de hand dat ook deze sector aandacht krijgt bij de stimulering van de regionale economie. Dat hoeft niet alleen een zaak van de decentrale overheid te zijn. Zo heeft de Rabobank het Limburgs Economie versnellingsFonds ingesteld. Starters en MKB-ondernemers worden hiermee gestimuleerd om te innoveren¹⁷. Ook hier is het zaak dat het midden- en kleinbedrijf goed inspeelt op demografische ontwikkelingen. De ontwikkeling van het winkelbedrijf in krimpgebieden onderstreept dit. In Limburg is bijvoorbeeld sprake van een groot overschot aan winkelloppervlak, niet in de laatste plaats veroorzaakt door bevolkingsdaling. In de Detailhandelsvisie Provincie Limburg, die is opgesteld in samenwerking tussen de Kamer van Koophandel Limburg, ondernemend Limburg en de provincie Limburg, wordt uitgegaan van een herstructureringsopgave van minimaal 500.000 m² winkelaanbod, dat in de periode tot 2030 en 2040 nog eens fors hoger zal gaan oplopen. In Parkstad is daarom een Retailstructuurvisie 2010-2020 opgesteld, die sanering en bundeling van

winkelloppervlak beoogt. Naast bevolkingsdaling dient daarbij ook rekening te worden gehouden met verandering van de bevolkingssamenstelling, in het bijzonder stijging van de vergrijzing (en de daarmee samenhangende veranderingen in consumentenvoorkeuren).

GROS en krimp

Veel van de grensregio's zijn tevens krimp- of anticipeerregio's. De knelpunten die geïnventariseerd zijn binnen het GROS-project zijn in veel gevallen ook de knelpunten en belemmeringen waar de krimpregio's tegenaan lopen in de samenwerking met regio's of steden over de grens. Het oplossen en wegnemen van deze knelpunten kan krimpregio's helpen, bijvoorbeeld door werkgelegenheid over de grens te ontsluiten. Denk hierbij aan de kennismigrantenregeling die in 2010 opgezet is ten behoeve van migranten uit derde landen die over de grens willen werken. Tevens wordt er gewerkt aan een detacheringconstructie die het makkelijker maakt om werklozen tijdelijk over de grens te detacheren. In 2011 zal bezien worden op welke manier het GROS-project en het Bevolkingsdalingprogramma elkaar kunnen versterken. Samen met de grensregio's en – provincies wordt bekeken in hoeverre er meer voorbeeldprojecten opgezet kunnen worden op het terrein van economische samenwerking en samenwerking op het terrein van voorzieningen en wonen.

¹⁷ Demografische krimp. De nieuwe realiteit in perspectief. Rabobank, 2010

Wonen en ruimte

Eén van de eerste en meest zichtbare gevolgen van bevolkingsdaling (als dit leidt tot huishoudensdaling) is te zien op de woningmarkt. Dit noopt tot herstructurering van de bestaande woningvoorraad om een nieuw evenwicht te creëren in de vraag en aanbodverhoudingen in zowel kwalitatief als kwantitatief opzicht. Om die reden zijn dan ook veel acties uit het Actieplan hierop gericht. Tegelijk is alleen een integrale gebieds- en planontwikkeling een adequate aanpak om gelijktijdig op de beleidsterreinen van wonen, werken, economie, onderwijs en zorg een duurzaam evenwicht te herstellen.

Wat is er beweging gezet

Gezamenlijke aanpak problemen woningmarkt

De afgelopen jaren is gebleken dat de problemen op de woningmarkt in de topkrimpregio's van grote omvang zijn en dat deze problemen om een langjarige aanpak vragen. De problemen concentreren zich op de kleine, goedkope woningen die op een ontspannen markt onverkoopbaar blijken te zijn, wat zich vertaalt in structurele leegstand. In de sociale huursector wordt dit probleem reeds lange tijd onderkend. In Oost-Groningen wordt al enkele jaren een slooprogramma geïmplementeerd waarmee het overschot aan woningen op deze deelmarkt in de regio reeds is afgenomen. Nog ingewikkelder ligt het bij de particuliere woningen in het goedkope segment. De eigenaar-bewoners zitten soms vast aan hun zonder verlies vrijwel onverkoopbare woning. De regio's doen onder andere middels een aantal krimp-experimenten ervaringen op met nieuwe methodes op dit gebied. Ook is verdiepend onderzoek uitgevoerd naar de woningmarkt in krimpgebieden¹⁸. Hieruit blijkt onder andere dat woningen die nog wel aantrekkelijk genoeg zijn om een rol te spelen op de woningmarkt een zekere stabilisatie van het prijsniveau kennen. Opvallend is ook dat juist in een periode voorafgaand aan bevolkingsdaling blijkt dat de woningprijs daalt ten opzichte van het landelijk gemiddelde. Het goede nieuws is dat in alle krimpgebieden de kwaliteit van woning en de woonomgeving vaker een reden is om zich in de regio te vestigen, dan de regio te verlaten. Het zijn vooral de arbeidsmarkt en het gebrek aan opleidingsmogelijkheden die aanleiding tot verhuizen geven.

In het actieplan ligt dan ook een grote nadruk op de urgente aanpak van leegstand en verloedering van de woningvoorraad. De toezegging van de 31 miljoen euro

van het Rijk, door provincies en gemeenten aangevuld tot 93 miljoen euro, heeft veel in beweging gezet. In de drie topkrimpregio's is de transformatieopgave in beeld gebracht door betrokken partijen, bijvoorbeeld in het Pact Eemdelta. De uitkomsten vormden de basis voor de saneringsplannen die eind 2010 zijn ondertekend door de drie krimpprovincies en het Rijk (44 miljoen in Eemdelta en Parkstad Limburg, en 5,2 miljoen euro in Oostburg, Zeeuws-Vlaanderen). In de eerste twee regio's moeten deze plannen er toe leiden dat leegstand over tien jaar op het gewenste frictieniveau van de totale woningvoorraad ligt. Het ministerie van BZK organiseert expertmeetings om de drie regio's te ondersteunen bij de uitvoering van deze saneringsplannen. Deze expertmeetings zijn zowel gericht op kennisdeling door de drie topkrimpregio's als kennisvergaring door inzet van experts.

Hoewel de aanpak urgent is, is ook duidelijk dat het hier om een langjarige opgave gaat. Zelfs al slagen de huidige saneringsplannen in hun opzet voor de komende tien jaar, ook na 2020 zal het probleem van een te omvangrijke woningvoorraad die niet goed aansluit bij de woonvraag zich blijven voordoen.

Voor de totstandkoming van de saneringsplannen bleek de inzet van Maatschappelijke Kosten Baten Analyses (MKBA; zie kader) een belangrijke toegevoegde waarde te hebben. De belangrijkste les die getrokken is, is dat (gedoseerd) investeren in de woningvoorraad loont, doordat maatschappelijke kosten als verloedering van de leefomgeving en het openhouden van onrendabele voorzieningen worden voorkomen. Daarnaast bleek er een disciplinerende werking uit te gaan van de MKBA-systematiek. Door rationalisering van beleidsopties kwamen partijen dichter bij elkaar.

¹⁸ De woningmarkt in krimpgebieden, RIGO, 2011

HOOFDPUNTEN MKBA'S EEMSDelta EN PARKSTAD LIMBURG

- De maatschappelijke baten zijn in Parkstad groter dan de kosten. In Eemsdelta heeft het EIB (Economisch Instituut voor de Bouw) het Pact Eemsdelta doorgerekend met als resultaat een negatief saldo. Het EIB heeft ook een variant met minder nieuwbouw dan het Pact Eemsdelta opgesteld, waarbij de maatschappelijke baten hoger zijn dan de kosten. Deze laatste variant zal dienen als basis voor een nieuw transformatieplan voor de regio Eemsdelta.
- Overheidsingrijpen in de woningmarkt bij krimp is legitiem. Ingrijpen voorkomt verval van kwetsbare buurten met een negatieve spiraal, teruglopende voorzieningen en segregatie.
- De baten bij de transformatieopgave bestaan uit het voorkomen van verloedering en slaan neer bij bewoners van kwetsbare wijken. Corporaties en publieke sector zullen een groot deel van de opgave moeten bekostigen. Mogelijkheden voor private bekostiging lijken beperkt.
- Fasering en monitoring zijn van groot belang bij de uitvoering van de transformatieopgave. De transformatieopgave kan worden afgestemd worden op feitelijke ontwikkelingen.
- Transformatieplannen dienen beter aan te sluiten op demografische en woningmarktanalyses om een zo hoog mogelijk batig MKBA-saldo te verkrijgen. De resultaten van de MKBA bieden aangrijpingspunten om de krimpopgave op het gebied van de woningmarkt doelmatiger te realiseren. Zowel in Eemsdelta en Parkstad hebben de betrokken partijen de resultaten van de MKBA als basis genomen voor een optimalisering van hun transformatieplannen.
- De MKBA heeft door objectivering van de opgave geholpen om partijen (gemeenten, provincie, corporaties) nader bij elkaar te brengen.
- Het CPB concludeert in een second opinion op de MKBA in Parkstad dat herstructurering van de woningvoorraad in Parkstad Limburg een maatschappelijk rendabel project lijkt. Het CPB komt tot een nog steeds positief, maar wel duidelijk lager kosten-baten saldo. Het CPB onderschrijft de conclusie van het EIB dat er in de vormgeving van de aanpak nog serieuze mogelijkheden liggen om de kosten-baten verhouding te optimaliseren en dat het daarnaast van groot belang is om de fasering goed in het oog te houden.

Uit de uitgevoerde MKBA's komt naar voren dat kosten en baten ongelijk verdeeld zijn over de betrokken partijen. Met name de corporaties zien zich geconfron-

teerd met een omvangrijke financieringsopgave vanwege de grote hoeveelheid te saneren goedkope huurwoningen, terwijl de baten bij bewoners terechtkomen. Niets doen is geen optie, maar investeren in een toekomstbestendige woningvoorraad lijkt de draagkracht van veel corporaties te boven te gaan. Het Centraal Fonds Volkshuisvesting (CFV) heeft in opdracht van het ministerie van BZK de financiële draagkracht van de corporaties in Parkstad en Eemsdelta onderzocht. Het CFV heeft hierbij gekeken naar de opgave in de regio's gegeven de uitgevoerde MKBA's. Het CFV heeft hierbij gekeken naar de opgave in de regio's gegeven de uitgevoerde MKBA's. Uit de analyse van het CFV blijkt dat de corporaties in beide regio's als geheel genomen in financiële moeilijkheden komen, als zij hun deel van de opgave uitvoeren zoals aangegeven in de MKBA's. Het CFV wordt gevraagd om de berekeningen nog te verfijnen. Aan de betrokken corporaties zal gevraagd worden om de regionale opgave voor de komende 10 jaar en de financiële gevolgen daarvan naar hun instelling te vertalen en daarbij tevens hun eventuele aanvullende financieringsbehoefte in de vorm van matching, fusie of projectsteun in beeld te brengen. De minister van BZK zal de maatregelen die binnen de sector worden getroffen nauwlettend volgen.

TRANSFORMATIEPLAN OOSTBURG

In het Plan van Aanpak van Oostburg (Zeeland) is een integrale aanpak uitgewerkt waarin een combinatie van maatregelen als samenvoeging van woningen, investeringen in toeristische faciliteiten, en compacte centrumontwikkeling moeten leiden tot een kwaliteitssprong waarmee de gemiddelde vastgoedwaarde tenminste in de pas blijft lopen met het Zeeuwse gemiddelde. Het plan is opgesteld met hulp van de externe deskundigen Peter Kuenzli en Pi de Bruijn.

Na het opstellen van het plan gaat het nu om het maken van de onderlinge afspraken over de uitwerking en uitvoering van het transformatieplan, in overleg met betrokken bewoners, ondernemers en instellingen. Om dat te bereiken worden belangrijke spelers, zoals de betrokken corporatie Woongoed Zeeuws-Vlaanderen, de RABO-bank, de zorginstellingen Sorgzaam en Woonzorg WZVL tot partij gemaakt in de gemeentelijke stuurgroep die het transformatieplan moet implementeren.

Belangrijke vraag is of bestaande wet- en regelgeving een knelpunt vormt bij het transformeren van de woningvoorraad in krimpgebieden. Uit een onderzoek op initiatief van de provincies blijkt dat de uitdaging vooral

ligt in het (durven) toepassen van bestaande regelgeving, zoals bijvoorbeeld provinciale verordeningen¹⁹. Het bestaande instrumentarium vormt meestal geen belemmering, hoewel ook hier aanscherping kan helpen. Die nieuwe, bestuurlijke aanpak moet vooral gericht zijn op het terugbrengen van de overmaat aan plancapaciteit en de herstructurering van de bestaande voorraad. Knelpunten daarbij zijn inadequate regionale samenwerking, risicomijdend gedrag en belangentegenstellingen binnen overheden (onder andere tussen hun publiekrechtelijke en privaatrechtelijke belangen). Wel zijn in het onderzoek diverse voorstellen gedaan om het instrumentarium aan te scherpen of anderszins te passen (zie kader). In de komende periode zullen het Rijk, IPO en VNG deze voorstellen nader bekijken op effectiviteit en haalbaarheid.

VOORSTELLEN UIT RAPPORT REGELKNELPUNTEN WOONBELEID KRIMPGEBIEDEN

Het instrumentarium is in zijn algemeenheid goed toepasbaar voor een adequate aanpak van de krimpogpave. Wel spelen er tal van ideeën om het instrumentarium aan te scherpen of anderszins te passen:

- Doe een aantal kleine aanpassingen in de Wro-regelgeving om reductie en aanpassing van de planvoorraad te versoepelen: maak een bouwstop mogelijk in krimpgebieden, leg verplichte toets voor planschade op, leg vast dat de werkingstermijn voor bestaande privaatrechtelijke overeenkomsten de termijn van bestemmingsplannen nooit te boven gaat.
- Ten aanzien van corporatiebezit worden voorstellen gedaan als het opnemen van een vereveningsartikel en de ontheffing van EU beschikking inzake staatssteun aan corporaties.
- Voor de sloop van particuliere eigen woningen adviseert het onderzoek om onteigening ten behoeve van sloop te vereenvoudigen, aankoop van particuliere woningen door corporaties te vrijwaren van overdrachtsbelasting en de bankensector te stimuleren om toegespitte regels inzake hypotheekverstrekking te hanteren.

De experimenten op het gebied van de woningmarkt zijn in de steigers gezet. Hoewel het nog te vroeg is om te oordelen over de resultaten, is wel te zien dat het definiëren van experimenten samenwerking en denkkracht heeft gemobiliseerd. Een interessant experiment is bijvoorbeeld de aanpak van “Rotte Kiezen” in

Friesland. “Rotte kiezen” zijn panden waarvan de eigenaar niet bereid of niet in staat is voor noodzakelijk onderhoud zorg te dragen. Het experiment betreft hoe gemeente, woningcorporatie en welzijnswerk samen kunnen werken om oplossingen te bieden, als een eigenaar niet in staat is om onderhoud te bekostigen. Andere voorbeelden uit Zeeland zijn de actieve zoektocht naar manieren om Vlamingen te interesseren voor de Zeeuws-Vlaamse woningmarkt en een onderzoek naar mogelijkheden van het samenvoegen van particuliere woningen.

Ruimtelijk beleid inzetten in situaties van krimp, realiseren vitaal landelijk gebied

In het ruimtelijk domein is krimp opgenomen in tal van planningsinstrumenten, zoals het Provinciaal Omgevings Plan en de regionale woon- en leefbaarheidplannen in Groningen. Ook in de gebiedsagenda's in het kader van het Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport (MIRT) is krimp als vraagstuk opgenomen in Noord-Nederland, Oost-Nederland, Zeeland en Limburg. In deze agenda's voor integrale gebiedsontwikkeling worden alle relevante sectorale belangen (zoals wonen, bedrijven, infrastructuur, water, groen, recreatie) tegen elkaar afgewogen om zo tot een gedragen gebiedsontwikkeling en (ook financiële) planning in de tijd te komen. Tal van projecten zijn gericht op krimpgerelateerde problematiek, zoals het eerder genoemde project “Rotte kiezen” in Noord-Friesland. In Parkstad Limburg is (in het kader van het MIRT onderzoek Onorthodox voor verstedelijking) onderzocht hoe nieuwe maatregelen een impuls kunnen geven aan stedelijke ontwikkeling in krimpregio's. Oplossingsrichtingen kunnen gevonden worden in het samenvoegen van woningen als alternatief voor sloop, het reduceren van plancapaciteit en intrekken van bouwtitels (met name privaatrechtelijk erg ingewikkeld), en fondsvorming (synergie tussen bestaande financieringsstromen).

In de planningspraktijk van de afgelopen jaren bleek sprake te zijn van een hoog tempo van uitgifte van nieuwe bedrijventerreinen, waardoor bestaande terreinen snel verouderen, zeker ook in krimpgebieden. Het Convenant bedrijventerreinen 2010-2020, ondertekend door Rijk, provincies en gemeenten, heeft dan ook als doel om gezamenlijk een succesvol, duurzaam en economisch verantwoord bedrijventerreinenbeleid te realiseren. Gemeenten maken regionaal afspraken over planning en programmering van bedrijventerreinen onder regie van provincies. Kader voor die afspraken is de SER-ladder. De SER-ladder is een door de SER geadviseerde procesbenadering waarbij eerst de behoefte aan

¹⁹ Tussen droom en daad. Regelknelpunten woonbeleid krimpgebieden. Companen en VD2 Advies B.V., 2010

een ruimtelijke ontwikkeling zorgvuldig moet worden onderbouwd en vervolgens allereerst binnenstedelijk wordt bekeken of de ruimte voor de betreffende functie kan worden gevonden, vooraleer men buiten stedelijk gebied ruimte biedt. Daarnaast zijn er specifieke provinciale herstructureringsprogramma's voor de periode 2009 - 2013.

Op ruimtelijk vlak is een aantal experimenten gestart waarin gezocht wordt naar kansen voor ruimtelijke ontwikkelingen in krimpregio's. Een voorbeeld is het experiment Eemsdelta waar gewerkt wordt aan een nieuwe planningsmethode. Waar groei leidt tot differentiatie en functiespecialisatie, noopt krimp tot recombinatie van functies. Publieke en semi-publieke partijen zoals onderwijs, corporaties en zorg en welzijn moeten elkaar daarvoor nadrukkelijker opzoeken om de leefbaarheid van de regio in stand te houden of - waar mogelijk - te versterken. Daarbij dient rekening te worden gehouden met afnemende investeringsmogelijkheden vanuit de private sector. Om de bereidheid tot investeren in krimpgebieden te behouden is het van eminent belang een (integraal regionaal) toekomstperspectief te bieden waaruit blijkt welke delen van het ruimtelijk netwerk op langere termijn robuust zijn en dus garanties geven op waardebehoud en -creatie.

Andere experimenten zijn specifiek gericht op duurzame leefomgeving en realiseren van nieuwe functies, met name het opnieuw bestemmen van ruimte na sloop van woningen. Zo wordt in Gebrookerbos (Heerlen) gezocht naar nieuwe ruimtelijke en financiële arrangementen gericht op combinaties van stadslandbouw, natuur, toerisme en recreatie vanuit de kwaliteiten van het gebied, met twee omliggende natuurgebieden en kasteel Hoensbroek en de Brunsummerheide als toeristische trekpleisters. Ook in het experiment Groen voor Rood (Delfzijl) staat het integraal ontwikkelen van vrijkomende ruimte voor stadslandbouw en natuurontwikkeling centraal. In beide regio's worden thema's als eigen verdien capaciteit van de regio, tijdelijk bestemmen en zelfsturing door burgers expliciet verkend.

Vanuit ruimtelijk ontwerp worden nieuwe invalshoeken gezocht, bijvoorbeeld in het ontwerp Krimp²⁰ en het laboratorium "Nederland wordt Anders", van de Rijksbouwmeester. Bij de laatste is specifiek gezocht of het vitaliseren van het platteland middels topdorpen een mogelijk andere kijk geeft op de krimpproblematiek in Noordoost Groningen.

20 BNA, Staro, Aedes, Stagg, Stawon en Kei: Ruimte maken voor krimp. Amsterdam 2009.

Het Netwerk Platteland werkt in samenwerking met de Verenigingen Kleine Kernen in Groningen, Limburg en Zeeland aan een aanpak voor Topdorpen.

Een belangrijk vraagstuk in het kader van het saneren van plancapaciteit en geplande ontwikkellocaties is de planschade die hier bij sommige partijen mee gemoeid gaat. Opnieuw blijkt uit onderzoek dat het vraagstuk minder problematisch is dan gedacht. Goed uitvoeren en hanteren van de bestaande regelgeving vormt in veel gevallen de oplossing²¹. In opdracht van het voormalige ministerie van VROM hebben het Instituut voor Bouwrecht en het onderzoeksinstituut OTB van de TU Delft een onderzoek uitgevoerd naar de herverkaveling op ontwikkelingslocaties²². De resultaten van dit onderzoek worden meegenomen in de verdere beleidsontwikkeling op dit gebied in relatie tot krimp.

Hoe verder?

Start met uitvoering herstructurering

Wat betreft de urgente opgaven voor het tegengaan van leegstand van de woningvoorraad en verloedering van de leefomgeving in de drie topkrimpregio's is het nu zaak de overeengekomen saneringsplannen daadwerkelijk uit te voeren. Dit is geen gemakkelijke opgave. Zoals eerder is geconstateerd zit het grootste knelpunt bij de financiële draagkracht van de corporaties, maar ook bij ontwikkelaars en particulieren. Betrokken partijen moeten samen op zoek naar alternatieven, zoals aansluiting bij andere vastgoedontwikkeling, samenwerking met andere corporaties, gezamenlijke projecten met provincies, gemeenten, zorginstellingen, etc. Het Rijk zal hier een faciliterende rol spelen vanuit het programma investeringscondities bouw en het programma realisatie gebiedsontwikkeling, met name in de zoektocht naar nieuwe financieringsmodellen waarin publieke en private partijen gezamenlijk participeren.

Bewustwording anticiperregio's vergroten

Wat betreft de woonopgave op langere termijn moeten de anticiperregio's zich voorbereiden op toekomstige bevolkingsdaling. In sommige van deze regio's is nu al sprake van de eerste tekenen van krimp, terwijl in andere regio's de bevolkingsdaling op korte termijn zal inzetten. De bewustwording van dit probleem verschilt sterk per anticiperregio. Zo zijn de Achterhoek en Friesland zeer actief in het aanpassen van haar woningbouwprogrammering op basis van afnemende bevolkingsprognoses;

21 Stichting Adviesbureau Onroerende Zaken, Risico analyse Planschade. Rotterdam, 2010. Onderzoek in opdracht van Stuurgroep Krimp als Kans (Parkstad Limburg)

22 OTB TU Delft en Instituut voor Bouwrecht, Herverkaveling op Ontwikkelingslocaties. Den Haag 2011.

anderen zijn nog niet zover. Het risico van teveel nieuwbouw, bedrijfslocaties of voorzieningen van het verkeerde type en op de verkeerde plek ligt hier op de loer. Rijk en provincies zullen anticipeerregio's stimuleren te leren van de succesvolle wijze waarop de transitie-opgave in de topkrimpregio's in beeld is gebracht over te nemen en voor de eigen regio uit te werken.

Decentralisatie ruimtelijk beleid en vereenvoudiging omgevingsrecht

Wat betreft het ruimtelijk beleid van het Rijk in krimpgebieden zal een nieuwe situatie ontstaan op basis van de structuurvisie Infrastructuur en Ruimte, welke tegen de zomer van 2011 aan de Tweede Kamer wordt gestuurd. Provincies voeren -rekening houdend met de rijksdoelstellingen- de regie over de integratie en afweging van ruimtelijke opgaven van (boven)regionaal belang. Het Rijk concentreert zich op die zaken in het ruimtelijk domein, die nadrukkelijk van nationaal belang zijn. Met betrekking tot bevolkingsdaling ondersteunt het Rijk de betreffende gemeenten en provincies actief door middel van kennis, experimenten, aanpassen en wegnemen van hinderlijke regelgeving en uitwerken van nieuwe verdienmodellen. Ook na afronding van de Structuurvisie zal ruimtelijke ontwikkeling in krimpregio's om samenwerking tussen overheden onderling en marktpartijen vragen. De Gebiedsagenda's vormen het kader waarbinnen Rijk, provincies en gemeenten nieuwe thema's en initiatieven voor gebiedsontwikkeling agenderen.

Een belangrijke tweede ontwikkeling is het voornemen van het Rijk om het omgevingsrecht grondig te vereenvoudigen. Er is een veelvoud aan wetten, amvb's, en ministeriële regelingen op het terrein van het omgevingsrecht (het wettelijke stelsel rondom ruimtelijke ordening, infrastructuur, water, wonen, milieu, landbouw, natuur, archeologie en monumenten). Deze regelgeving is elk vanuit het eigen domein tot stand gekomen maar mist te vaak een logische samenhang in de praktijk van gebiedsontwikkeling. In 2012 zal een eerste uitgewerkt wetsvoorstel van de Raamwet omgevingsrecht bij de Tweede Kamer worden ingediend. Daarmee krijgt het omgevingsrecht meer samenhang, wordt het hanteerbaar en overzichtelijk en vergt het minder administratieve en bestuurlijke lasten. Omdat deze aanpassing uiteraard voor heel Nederland geldt, biedt dit proces ook voor krimpgebieden op middellange termijn kansen om ruimtelijke ingrepen te versnellen tegen lagere kosten. Als input voor dit traject zullen ook eventuele generieke en specifieke problemen in krimpgebieden worden gezien.

Agenda Wonen en leefbaarheid

VNG en het Rijk zullen voor 1 juli 2011 een gezamenlijke agenda wonen en leefbaarheid opstellen. Deze agenda zal ook thema's bevatten, die raken aan de wonen-gerateerde krimpproblematiek.

Door met kennisontwikkeling en visievorming

Kennisontwikkeling en visievorming bieden een goede manier om op een integrale en gebiedsgerichte wijze kansen in krimpgebieden te identificeren en benutten. Het Rijk zet hiertoe enkele activiteiten in gang, zoals bijvoorbeeld via de uitschrijving van de EO Wijers prijsvraag. Bij deze prijsvraag is een potentiële krimpregio geselecteerd, waarvoor vervolgens enkele tientallen teams van stedenbouwkundigen, landschapsarchitecten, projectontwikkelaars en andere specialisten ruimtelijke ontwerpen maken om daarmee een antwoord te geven op de uitdagingen van bevolkingskrimp en transitie naar het gebruik van duurzame energiebronnen.

EO WIJERS-PRIJSVRAAG 2011 “INNOVATIE GAAT KRIMPREGIO’S HELPEN”

De Eo Wijers-stichting organiseert prijsvragen gericht op het maken van regionale ontwerpen én op de daadwerkelijke uitvoering daarvan. Eind april 2011 is de prijsvraag gestart waarbij de thema's krimp, energietransitie en ruimtelijke kwaliteit centraal staan. De combinatie van een prijsvraag en de directe betrokkenheid van regionale partijen maakt het mogelijk om los van de formele kaders maar met realiteitszin opgaven te herdefiniëren en nieuwe oplossingsrichtingen te verkennen. Daarbij wordt ook expliciet aandacht besteed aan de organisatie van het werkproces en de relatie tussen opgaven en interventies. De prijsvraaginzendingen zullen mede door een streekjury worden beoordeeld om de uitvoering van het winnende ontwerp dichterbij te brengen.

De Veenkoloniën zijn uitgekozen als onderwerp voor de Eo Wijers-Prijsvraag 2011. Voor de Veenkoloniën is een nieuwe legenda-eenheid geboren: de “comfortzone” als middel om ontwerpers anders te laten kijken naar de urgentie en ook de kansen die krimp biedt. Het is anno 2011 duidelijk dat de sociaal-economische netwerken van inwoners veranderen. Dit wordt versterkt door het verdwijnen van voorzieningen in de dorpen zoals de bakker op de hoek en de school. Om toch in de Veenkoloniën te blijven wonen, moet meer buiten het dorp worden georganiseerd. De ontwerpogave start in de dorpen en bij hun inwoners. Dit is de lokale comfortzone. Vanuit deze inzichten wordt gezocht naar een robuuste, regionale netwerkstructuur met een logische clustering van dorpen en kernen. Dit is de regionale comfortzone. Deze methodiek heeft ook gevolgen voor de ruimtelijke ordening. Wat betekent dit voor de ruimtelijke kwaliteit van het gebied?

Dit najaar zullen stedenbouwkundigen, landschapsarchitecten, projectontwikkelaars en andere specialisten ruimtelijke ontwerpen gaan maken en daarmee een antwoord geven op de uitdagingen van bevolkingskrimp en transitie naar het gebruik van duurzame energiebronnen in de Veenkoloniën. In het voorjaar van 2012 zal het winnende ontwerp worden bekendgemaakt en wordt gestart met de uitvoering ervan. Meer informatie is te vinden op: www.eowijers.nl.

aantal uitvoeringsgerichte studies naar grensoverschrijdende lijnen zoals Groningen-Nieuweschans-Leer, Enschede-Gronau- en Venlo-Mönchengladbach. Ook wordt er voor de lange termijn gekeken naar mogelijkheden om de ICE-verbinding tussen Utrecht-Arnhem-Duitsland qua snelheid op te waarderen en vindt er een discussie plaats omtrent het al dan niet op termijn (2030/2040) verder in Duitsland doortrekken van de verbinding Adam-Utrecht-Eindhoven-Venlo-Aken-Ruhrgebied. Dit laatste is een uitloei van de structuurvisie Randstand 2040. Of deze projecten worden voortgezet of niet is afhankelijk van de uitkomst van de actualisatie en decentralisatie van het ruimtelijk en infrastructuurbeleid. De structuurvisie wordt tegen de zomer van 2011 naar de Tweede Kamer gestuurd.

Prognose-instrumentarium verfijnen

Tenslotte is het noodzakelijk verder te investeren in realistische prognoses van woning- en bedrijfslocatiebehoefte en het monitoren van gereserveerde plancapaciteit, zodat regio's hier goed op kunnen anticiperen in hun planningsinstrumenten. Het Rijk beschikt al over een planmonitor voor bedrijventerreinen (IBIS), en investeert samen met IPO en VNG in de ontwikkeling van een planmonitor voor wonen. Voor het verfijnen van prognoses in krimpgebieden wordt overleg gevoerd met het Planbureau voor de Leefomgeving.

Grensoverschrijdende bereikbaarheid

In de grensregio's wordt door het ministerie van I&M en regio's gewerkt aan een verbetering van de bereikbaarheid en aan de grensoverschrijdende ontwikkeling van het treinverkeer, waaronder aansluiting op buitenlandse hogesnelheidstreinen. Momenteel loopt er reeds een

Voorzieningen

Hoewel druk op voorzieningen (privaat en publiek) niet exclusief is voor de gebieden die te maken hebben met bevolkingsdaling (schaalvergroting in onderwijs, zorg en winkelaanbod speelt overal) geldt voor deze gebieden dat de druk sterker is omdat de bevolking sneller dan in andere delen van Nederland in samenstelling en omvang verandert. In krimpregio's is de druk op het voorzieningenniveau op terreinen als onderwijs en zorg vaak extra groot. Zo wordt de komende jaren in bijna alle krimpregio's een daling van het aantal leerlingen verwacht in het primair voortgezet onderwijs. De provincie Limburg gaat er bijvoorbeeld van uit dat het aantal leerlingen in het primair onderwijs in de periode 2007-2025 met 23.000 vermindert (een afname van 24%). Voor het voortgezet onderwijs wordt een afname van 28% verwacht²³. Bij een gemiddelde grootte van 200 leerlingen per school betekent die prognose dat ca. 115 scholen gesloten zouden moeten worden.

Schoolbesturen staan voor de grote opgave om bij een dalend inkomstenniveau het aantal onderwijsvoorzieningen te reduceren en te concentreren en tegelijkertijd de kwaliteit van onderwijs te handhaven.

LEEFBAARHEID EN KRIMP: WELKE RELATIE IS ER?

Een regelmatig terugkerende vraag is in hoeverre het voorzieningenniveau van een gebied nu bepalend voor bewoners is om hier al dan niet te blijven wonen. Een interessant onderscheid wordt gemaakt door prof. Frans Thissen (UVA). Hij maakt onderscheid tussen 'woondorpen' en 'autonome dorpen'. Woondorpen trekken een meer mobiele bevolking aan met een netwerk ook buiten het dorp. Deze inwoners zijn in staat de leefbaarheid van hun dorp positief te beïnvloeden door het nemen van allerlei gemeenschapsinitiatieven op basis van lokale betrokkenheid. Men is trots op het dorp waarvoor men heeft gekozen. Het gaat om mondige burgers die de dialoog met de bestuurders zoeken. Dit leidt ertoe dat voorzieningen het resultaat van de leefbaarheid in een dorp zijn. In de autonome dorpen zien bewoners voorzieningen veel meer als voorwaarde voor leefbaarheid.

²³ Demografische voorsprong: kwaliteitsslag onderwijs, APE in opdracht van provincie Limburg, maart 2008

Wat is er beweging gezet

Aanpak onderwijs

In de topkrimpregio's zijn op het terrein van onderwijs diverse acties ondernomen, vaak in samenwerking met het Rijk. In diverse anticipeerregio's zijn er bijeenkomsten gehouden over de toekomst van het onderwijs. Een krimpende en veranderende bevolking doet zich in het (basis)onderwijs immers als eerste gelden.

In het voorjaar van 2010 heeft de commissie Taskforce Zeeland haar rapport "Kerend Tij" aan het Ministerie van OCW aangeboden. Met de uitwerking van de adviezen uit het rapport is een begin gemaakt. Zo is onder andere de fusie van de twee Zeeuwse ROC's volop in voorbereiding, is er een preferentiestatement afgegeven voor vier nicheopleidingen aan de Hoge school Zeeland door het ministerie van OCW en is een masterplan VMBO-MBO in de maak. Mr. E.M. d'Hondt is door het ministerie van OCW benoemd als Onderwijs Autoriteit Zeeland en belast met de begeleiding van gewenste ontwikkelingen. In het rapport "Onderwijs ons Goed" opgesteld door het Platform Primair Onderwijs Zeeland (PPOZ) zijn adviezen gegeven voor een toekomstbestendig aanbod van primair onderwijs in Zeeland. Het rapport is in november 2010 gepresenteerd en krijgt in 2011 een vervolg door ontwikkelde scenario's in de praktijk te brengen.

In Noord-Groningen wordt in opdracht van vier grote schoolbesturen en een kinderopvangorganisatie onderzocht welke samenwerkingsmogelijkheden er zijn. Er wordt gezocht naar constructies waarbij door sluiting van een aantal scholen de kosten beheersbaar zijn en de kwaliteit van het onderwijs in de regio gewaarborgd blijft. In de Eemsdelta en Oost-Groningen wordt gewerkt aan brede scholen, het samenbrengen van functies en samenbrengen van denominaties onder één dak.

In het voortgezet onderwijs biedt het ministerie van OCW inhoudelijke ondersteuning aan een onderzoek van Parkstad Limburg naar samenwerkingsmogelijkheden tussen regionale vmbo's, mbo's en hbo's zodat goed onderwijs voor de regio kan worden behouden. De ontwikkeling van doorlopende leerlijnen en bundeling van expertise staan hierbij voorop.

Daarnaast zijn door middel van expertmeetings de knelpunten in wet- en regelgeving en op het personele vlak in kaart gebracht. Het resultaat van de expertmeeting over knelpunten in wet- en regelgeving zijn opgenomen in het rapport "Knelpunten wet- en regelgeving onderwijs en krimp". Dit rapport, dat is geïnitieerd door de provincies Limburg, Zeeland en Groningen, is in oktober 2010 aangeboden aan de

Tweede Kamer. Naar aanleiding van de resultaten zijn er vanuit het Rijk acties ondernomen om diverse knelpunten aan te pakken. Momenteel wordt gewerkt aan een rapport over de personele knelpunten. Op de website www.vanmeernaarbeter.nl zal binnenkort het "Handboek krimp onderwijs" worden gepubliceerd.

De voor het primair onderwijs geldende opheffingsnormen werden als knelpunt aangekaart. De opheffingsnormen worden per gemeente vastgesteld en eens in de vijf jaar bijgesteld zodat deze meebewegen met de demografische ontwikkelingen. Echter, wanneer een school drie jaar achtereen onder de voor de betreffende gemeente geldende opheffingsnorm zit, wordt de bekostiging vanuit het ministerie van OCW gestopt. Deze discrepantie tussen de vijfjaarlijkse bijstelling van de norm en het feit dat een school maximaal drie jaar achtereen onder de norm mag zitten is aangeduid als knelpunt. Er wordt momenteel gewerkt aan een wetswijziging waardoor scholen maximaal vijf jaar onder de opheffingsnorm mogen zitten voordat de bekostiging stopt.

Het ministerie van OCW laat daarnaast momenteel een onderzoek uitvoeren naar deze zogenaamde kostenremanentie, voor zowel het primair onderwijs als het voortgezet onderwijs. Daarin wordt nagegaan of het tempo van terugloop van inkomsten bij krimpende scholen gelijkje tred houdt met de noodzakelijke kosten. Het onderzoek voor het primair onderwijs is afgerond. Naar aanleiding van de resultaten zal het ministerie van OCW bezien of en hoe dit knelpunt aangepakt zal worden.

Ook is er in het veld behoefte aan meer experimenteer-ruimte. Vooral in de aansluiting tussen VMBO en MBO is er vraag naar mogelijkheden tot sectoroverstijgende experimenten. Momenteel is een intensieve samenwerking tussen deze onderwijsniveaus niet mogelijk vanwege juridische en bekostigingstechnische belemmeringen. Het ministerie van OCW werkt momenteel aan een experimenteerartikel die in de wet zal worden opgenomen, voor het primair onderwijs), het voortgezet onderwijs, beroepsonderwijs en het hoger onderwijs. Hierdoor zal het in krimpgebieden mogelijk worden om te experimenteren met een herschikking van onderwijsvoorzieningen.

Sinds 1 januari 2011 heeft de minister van OCW de discretionaire bevoegdheid om een basisschool met een te klein aantal leerlingen (minder dan 23) open te houden mits de school kwalitatief goed is en er perspectief is dat het aantal leerlingen weer toeneemt.

Begin februari 2011 is een wetsvoorstel samenwerkings-school aangenomen door de Tweede Kamer. Kleine scholen voor basis- en voortgezet onderwijs die met sluiting worden bedreigd vanwege een afnemend aantal leerlingen, kunnen hiermee in de toekomst mogelijk toch blijven bestaan. Zij krijgen onder strikte voorwaarden de mogelijkheid om een 'samenwerkings-school' tot stand te brengen, waar zowel bijzonder als openbaar onderwijs wordt gegeven.

Aanpak zorg

Begin 2011 heeft een eerste expertmeeting van het Nationaal Netwerk Bevolkingsdaling met vertegenwoordigers van regionale overheden, zorginstellingen, wetenschappelijke en innovatieve instellingen plaatsgevonden over zorg en sociale draagkracht. Hierin is een aantal vragen geformuleerd op het gebied van krimp en zorg, in het bijzonder: 1) de vraag in hoeverre in krimp- en anticipeerregio's als gevolg van bevolkingsdaling en wijzigende samenstelling (vergrijzing en ontgroening) afwijkende patronen bestaan in de vraag naar en het aanbod van zorg en welzijn (inclusief arbeidsmarkt-vraagstukken zoals de beschikbaarheid van zorgverleners en het vraagstuk van de beschikbaarheid van mantelzorgers en vrijwilligers in de regio), 2) in hoeverre concentratie of juist spreiding van dit aanbod noodzakelijk is en of daar voldoende ruimte voor is binnen de bestaande wet- en regelgeving, 3) of er voldoende ruimte is (met name in de bekostiging) voor (regionale) partijen om in te kunnen spelen op de eventuele afwijkende patronen. Hierbij is ook gesproken over de druk op de eerstelijnsgezondheidszorg, de gevolgen voor mobiliteit en de noodzaak van innovatie (in het bijzonder de rol van ICT).

Om kwaliteit, bereikbaarheid en betaalbaarheid van de zorgvoorzieningen in krimpgebieden in stand te houden is samenwerking soms onontkoombaar. In de expertmeeting noemden sommige partijen als een van de belangrijkste knelpunten bij samenwerking de schotten in de financiering Wmo, AWBZ, WPG en Zvw. De cliënt moet de zorg krijgen die nodig is, dat staat voorop. Dit zou niet afhankelijk moeten zijn van de financieringsbron. Dit doet een groot beroep op de partijen die verantwoordelijk zijn voor de uitvoering van de AWBZ, Wmo, WPG en Zvw. De verwachting is dat deze partijen in toenemende mate de samenwerking zullen gaan zoeken om de zorg en ondersteuning organisatorisch op elkaar te gaan afstemmen, ten gunste van de cliënt en voor de bedrijfseconomische haalbaarheid. Dit vraagstuk doet zich overigens voor in alle regio's in Nederland, van de grote steden tot aan de krimpregio's. Verder werd opgemerkt dat er onduidelijkheid bestaat over de voorwaarden waaronder kan worden samenge-

werkt tussen zorgaanbieders en het beleid van de NMa/ NZa. In de zorg- en welzijnswetgeving is de verantwoordelijkheid voor de ordening van de zorg en ondersteuning neergelegd bij de plaatselijke gemeenten, het zorgkantoor of de zorgverzekeraar. Zij zullen door de zorginkoop sturing moeten geven aan voldoende aanbod van zorg en welzijn.

In diverse regio's wordt aan praktische oplossingen gewerkt. Dit gebeurt door experimenten en onderzoek. Zo onderzoekt de provincie Drenthe, de gemeenten Aa en Hunze en Borger Odoorn, samen met STAMM CMO Drenthe en diverse zorgaanbieders hoe in de toekomst zorg gegarandeerd wordt op het platteland, in een situatie waarin de zorgvraag stijgt als gevolg van de vergrijzing maar het arbeidspotentieel krimpt. Dit vraagt om een andere organisatie van de zorg en een bezinning van de inkopers van zorg en ondersteuning op welke zorg en ondersteuning zij in hun regio beschikbaar willen hebben en houden en hoe ze dit willen organiseren. De verwachting is dat een uitkomst zal zijn, dat hiervoor meer samenwerking nodig zal zijn tussen zorgaanbieders (bijvoorbeeld in de vorm van het samenvoegen van 'onrendabele lijnen' in de thuiszorg), mantelzorgers en tussen zorg en welzijn en wonen (over de schotten heen), om zo de professionals in de zorg te ontlasten.

In het experiment De Zorgacademie in Parkstad Limburg zijn werkgevers en opleiders in de zorg, met steun van de gemeenten, een samenwerkingsverband aangegaan, om de instroom vanuit opleidingen te vergroten. Door beter samen te werken kunnen meer, beter opgeleide arbeidskrachten op kortere termijn beschikbaar komen voor de zorg. Dat gebeurt enerzijds door onderwijsinnovatie. De zorgacademie zet daarbij in op maatwerkonderwijs en een strategisch HRM-beleid, dat inzicht biedt in de huidige en de toekomstige competenties van het zorgpersoneel. Anderzijds speelt zorginnovatie (nieuwe technologische ontwikkelingen) een grote rol in het proces.

In Noord- en Oost-Groningen is het Masterprogramma Zorg voor de Toekomst gestart. Doel van het programma is evenwicht brengen tussen zorgvraag en zorgaanbod. De zorgvraag moet worden teruggedrongen en het aanbod moet efficiënter en slimmer worden georganiseerd. Het Masterprogramma wordt breed gedragen door partijen variërend van de Rijksuniversiteit Groningen (RUG) en het Universitair Medisch Centrum Groningen (UMCG) tot lokale zorgaanbieders, de provincie en gemeenten.

In Gelderland worden innovatieve projecten op het snijvlak van wonen, welzijn en zorg ondersteund in het kader van het programma Thuisgeven.

Integrale aanpak (overige) voorzieningen

De veranderende samenstelling en de krimp van de bevolking hebben ook consequenties voor de voorzieningen op het gebied van welzijn, sport en cultuur. Verenigingen zullen moeten fuseren om voldoende leden op de been te brengen voor deelname aan de competitie of de uitvoering van een concert of toneelstuk. Ook is het lonend om slimme allianties (bijvoorbeeld een sportvereniging die zich laat inschakelen bij de naschoolse opvang) aan te gaan en meerdere functies onder te brengen in één accommodatie. Gemeenten dienen hierin de regie te nemen. Het Masterplan Voorzieningen Zeeuws-Vlaanderen (zie kader) is in dit opzicht een goed voorbeeld. De gemeente Heerlen heeft sinds 2010 een integraal maatschappelijk accommodatiebeleid, waarin schaalvergroting wordt gecombineerd met kwaliteitsverbetering en functies van accommodaties (gemeenschapshuizen, sportcomplexen) worden gecombineerd.

Cultuur en sport zijn belangrijke factoren voor een goed woon- en leefklimaat. De provincie Groningen wil met een pilot voor de regio De Marne verkennen welke kansen krimp biedt voor het cultureel erfgoed. Binnen de regio liggen zo'n 20 beschermde stads- en dorpsgezichten en vele gemeentelijke en rijksmonumenten. Doel is dit cultureel erfgoed actief te betrekken bij het opstellen van krimpplannen en –visies.

Voor de integrale aanpak van voorzieningen is ook veel aandacht in andere actieplannen en in de diverse beleidsagenda's die zijn opgesteld.

MASTERPLAN VOORZIENINGEN ZEEUWS-VLAANDEREN

De ontwikkeling van een Masterplan Voorzieningen Zeeuws-Vlaanderen is een goed voorbeeld van regionale samenwerking. De drie gemeenten stemmen het voorzieningenniveau op het terrein van onderwijs, sociaal-culturele voorzieningen, zorg, sport en dorpshuizen met elkaar af. Deze afstemming krijgt vorm aan de hand van gegevens. Hierbij wordt het huidige aanbod, de toekomstige vraag (krimppogave) en de trends en ontwikkelingen in kaart gebracht. Daarnaast wordt de input van burgers via bijeenkomsten en via een website, www.nuzo21.nl, meegenomen in het eindscenario dat wordt voorgelegd aan de regio. Halverwege 2011 is het plan klaar.

Doel daarbij is het scheppen van een toekomstbestendig voorzieningenniveau in de regio Zeeuws-Vlaanderen. Toekomstbestendig in de zin dat voorzien wordt in daadwerkelijke vraag en behoefte. Dat wil zeggen kwalitatief, betaalbaar en gericht op de doelgroepen die rekeninghoudend met krimp en vergrijzing behoefte hebben aan typen voorzieningen. Het in regionaal verband inzichtelijk maken van deze 'draagvlakontwikkeling' van voorzieningen moet leiden tot een robuust en kwalitatief hoogwaardig voorzieningenniveau. Daardoor blijft de regio aantrekkelijk, ondanks een veranderende en krimpende bevolkingssamenstelling.

Bereikbaarheid en voorzieningen

De bereikbaarheid van de publieke en private voorzieningen maar natuurlijk ook van de werkgelegenheid is een belangrijk aandachtspunt in de provinciale en regionale actieplannen bevolkingsdaling. Veelal wordt gesteld dat niet het behoud van voorzieningen, maar de kwaliteit en bereikbaarheid van voorzieningen uitgangspunt van beleid moeten zijn.

Door de afname van de vraag naar openbaar vervoer kan de exploitatie onder druk komen. Dat hoeft niet tot een verslechtering van de bereikbaarheid te leiden. De betrokken overheden (doorgaans de provincies) houden hiermee al rekening en zorgen nu reeds voor meer flexibele en op deze situaties toegesneden vormen van openbaar vervoer op maat. Voor de doelgroepen die afhankelijk zijn van vormen van openbaar vervoer kan zo een robuust en flexibel netwerk van OV-verbindingen in stand blijven.

De provincie Groningen onderzoekt voor het concessiegebied Noord-Groningen wat de gevolgen zijn van

krimp, schaalvergroting en vergrijzing op de bereikbaarheid met openbaar vervoer van voorzieningen, wat dit betekent voor de dorpen, welke oplossingen er nodig zijn en wat dit gaat kosten. In de drie Woon- en Leefbaarheidsplannen zal de bereikbaarheid ook een belangrijk thema zijn. De provincie Drenthe gaat experimenten uitvoeren met vervoerssystemen op regionaal niveau. Hierbij wordt gedacht aan het combineren van vervoer voor diverse doelgroepen (leerlingenvervoer en WMO vervoer) en meer 'van deur tot deur' vervoer. Ook de provincie Zeeland experimenteert met de integratie van OV en WMO-vervoer. Naast vervoer is digitale ontsluiting ook een belangrijke manier om voorzieningen dichterbij de burgers en bedrijven te brengen. Het iNUP (implementatie Nationaal Uitvoeringsprogramma Dienstverlening en e-Overheid) gaat in het bijzonder over de toegankelijkheid van de rijksoverheid en gemeenten. Juist in krimpgebieden waar de fysieke afstand voor de burgers tot de verschillende voorzieningen vergroot wordt is dit programma van groot belang. Voor burgers, bedrijven en instellingen zal het resultaat van deze inspanningen zichtbaar worden doordat een groter deel van de dienstverlening van de overheid, waar mogelijk, via het digitale kanaal zal lopen. Hierover is onlangs een brief naar de Tweede Kamer gezonden²⁴.

Hoe verder?

Spreiding van voorzieningen

Om in krimpregio's in algemene zin een zo goed mogelijk voorzieningenniveau op peil te houden, is het van belang dat in het kader van de interbestuurlijke aanpak van krimp (samenwerkende) gemeenten en provincies afspraken maken over de spreiding van voorzieningen. Er dient uitdrukkelijker dan tot op heden op regionaal en provinciaal niveau gekeken te worden naar de totale voorzieningenstructuur en hoe deze op peil te houden.

Onderwijs

In een toenemend aantal regio's zal de vraag "hoe houd ik elke school open" omslaan naar de vraag "hoe kom ik tot verantwoorde samenvoegingen". Spreidingsplannen zullen daarvoor noodzakelijk zijn. Dat vraagt om nauwe samenwerking tussen schoolbesturen, zowel binnen als tussen de onderwijsniveaus, en gemeenten. Tevens is een integrale aanpak nodig in relatie tot andere (jeugd-)voorzieningen en de behoefte aan (school)vervoer.

²⁴ Brief van minister van BZK aan Tweede Kamer over overheidsbrede implementatie voor dienstverlening en e-overheid: i-NUP (d.d. 30 mei 2011 nog geen Kamerstuknummer bekend)

De Lokale Educatieve Agenda is een geschikt instrument om de gevolgen van bevolkingsdaling voor het onderwijs aan de orde te stellen en daarover afspraken te maken tussen gemeente en schoolbesturen, waarbij ook over de gemeentegrenzen heen moet worden gekeken. Gemeenten in krimpregio worden aangemoedigd om de bevolkingsdaling en de gevolgen daarvan voor het onderwijs in de Lokale Educatieve Agenda nadrukkelijk aan de orde te stellen.

Het ministerie van OCW heeft een oproep gedaan aan onderwijsinstellingen in de krimpregio's om met voorstellen voor experimenten te komen, zogenaamde "sleutelexperimenten". De onderwijsinstellingen worden daarbij geholpen door een expertcommissie. Na de zomer gaan eerst stimuleringsprojecten van start waarvoor geen wettelijke experimenteerruimte nodig is. Vanaf schooljaar 2012/2013 kunnen de 'sleutelexperimenten' op basis van het experimenteerartikel van start gaan. De 'sleutelexperimenten' kunnen zowel binnen de onderwijssectoren als tussen de onderwijssectoren plaatsvinden. Bijvoorbeeld tussen het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs of het VMBO en het MBO.

De drie topkrimpregio's kunnen ook meedoen aan een experiment waarbij tweeënhalve jaar oude kinderen naar de basisschool kunnen. Doel van het experiment is na te gaan of er door de inzet van een HBO- of verbeteringen zichtbaar zijn in het (spel)onderwijs aanleren van onder andere de taal en een betere doorgaande leerlijn kan worden ontwikkeld.

Uit rapportages van de Inspectie van het Onderwijs blijkt dat kleine scholen een verhoogd risico lopen om de kwalificatie "zwak" of "zeer zwak" te krijgen. Het ministerie van OCW gaat de komende periode bekijken op welke wijze de kwaliteit van deze scholen (met minder dan 50 leerlingen) op peil kan blijven. Daarbij wordt eveneens bekeken hoe kan worden gestimuleerd dat basisscholen meer gaan samenwerken om het leerlingenaantal op niveau te houden en de kwaliteit te verbeteren.

In het voortgezet onderwijs zal de daling van het aantal leerlingen zich later voordoen, maar is nu reeds in een aantal regio's zichtbaar. Welke effecten deze demografische ontwikkelingen hebben op het verwachte lerarentekort zal per regio sterk variëren en is mede afhankelijk van de huidige leeftijdsopbouw van het lerarenbestand en de daarmee samenhangende vervangingsvraag. Op dit moment wordt hiervan in opdracht van het ministerie van OCW op basis van MIRROR-data een nadere analyse gemaakt, waarover later dit jaar wordt gerapporteerd.

Zorg

Op basis van de expertmeeting is een aantal eerste belangrijke vragen geïdentificeerd voor het onderwerp zorg en krimp. In een vervolg op de expertmeeting zullen in een bredere bijeenkomst de eerdere uitkomsten verder uitgediept worden. Aan de hand daarvan wordt in overleg tussen het Nationaal Netwerk Bevolkingsdaling en het ministerie van VWS een kennisagenda opgesteld die ertoe moet leiden dat het inzicht in de gevolgen van de krimp voor de zorgsector wordt vergroot. Hierbij zullen de ervaringen van lopende en nog te starten zorgexperimenten worden betrokken om de opgedane kennis te toetsen en te vergroten.

Het is belangrijk dat er inzicht komt (kwantitatief maar ook kwalitatief) in de ontwikkeling van de regionale behoefte aan arbeidskrachten in de zorg, afgezet tegen de demografische en epidemiologische ontwikkelingen in die regio. Hiertoe lopen op dit moment al initiatieven. Zo wordt op dit moment een landelijk arbeidsmarkt prognosemodel ontwikkeld door het consortium Sociaal Economisch Onderzoek Rotterdam (SEOR)/Panteia/E,til. Hierop voortbouwend worden regionale prognosemodellen ontwikkeld. Op basis daarvan komen er eind van dit jaar regioportretten beschikbaar. Wat betreft demografische en epidemiologische ontwikkelingen is er reeds veel informatie beschikbaar via het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) op www.zorgatlas.nl. Op lokaal niveau worden deze gegevens over de zorgvraag gekoppeld aan de gegevens over het aanbodniveau door middel van de 'Vraag en Aanbod Analyse Monitor', van de NPCF (Nederlandse Patiënten Consumenten Federatie) en het Nederlands Instituut voor Onderzoek van Gezondheidszorg (Nivel). Bovendien werken regionale GGD'en in het kader van de Wet publieke gezondheid (Wpg) aan inzicht in de gezondheidssituatie en de ontwikkeling hiervan in de regio. Regelmatig - en steeds vaker - gebeurt dit samen met het RIVM in de vorm van regionale Volksgezondheid Toekomst Verkenningen (rVTV's). Het RIVM is gevraagd om onderzoek te doen naar de veranderende bevolkings-samenstelling in krimpregio's en de gevolgen hiervan voor de (ontwikkeling van de) gezondheid in deze regio's, ten opzichte van de rest van Nederland. Het onderwerp krimp staat daarnaast prominent op de agenda van de Raad voor de Volksgezondheid en Zorg (RVZ). Het aspect krimp wordt meegenomen in RVZ-adviezen die in de nabije toekomst worden uitgebracht. Onder andere in het advies 'Het ziekenhuislandschap van de toekomst'. Ook levert de RVZ bijdragen aan adviestrajecten over krimp, geëntameerd door andere strategische adviescolleges.

Mede op basis van deze trajecten en op basis van de resultaten uit de verschillende experimenten die reeds lopen en die opgestart worden in de regio's wordt gewerkt aan een antwoord op de vraag of er in krimpregio's afwijkende patronen in de zorg bestaan ten opzichte van andere regio's en de mogelijke gevolgen daarvan (zowel in stedelijke als plattelandsgebieden). Daar waar blinde vlekken blijven bestaan zal gezamenlijk getracht worden een antwoord te vinden.

Vershillende partijen gaven tijdens de expertmeeting aan dat zij hinder ondervinden van de verschillende schotten in de financiering. In Friesland, één van de krimpregio's, loopt hiervoor reeds een experiment, onder de naam Frieslab. In dit experiment wordt door Frieslab onderzoek gedaan naar knelpunten in de zorg en welzijn. Deze worden door Frieslab gesignaleerd en geanalyseerd en voorzien van een oplossing. In projecten wordt hiermee geëxperimenteerd. Dit experiment loopt van maart 2009 tot februari 2012. De resultaten van dit experiment worden verwacht in maart 2012. Dit experiment geeft antwoord op de vraag in welke mate de verschillende financieringsbronnen in de zorg- en welzijnssector leiden tot schottenproblematiek.

De ministeries van BZK, VWS en EL&I zijn in overleg met de Nederlandse Mededingingsautoriteit over de relatie tussen de zorg- en welzijnswetgeving en de Mededingingswet. De Minister van VWS heeft toegezegd een brief aan de Tweede Kamer te zullen sturen over het thema samenwerking/concentratie en mededinging. De rollen en verantwoordelijkheden van partijen bij specialisatie, concentratie en krimp zullen daarbij aan de orde komen.

Tijdens de expertmeeting werd door verschillende partijen het belang van het organiseren van zorg dichtbij de cliënten onderstreept. Dit sluit aan bij het beleid van de rijksoverheid, waarin wordt ingezet op het versterken van zorg, welzijn en sport in de buurt. Zorg en ondersteuning in de buurt moet leiden tot een betere bereikbaarheid en toegankelijkheid, ook in krimpgebieden. Voor de zorg- en welzijninkopers in krimpgebieden is het organiseren van zorg dichtbij de cliënten wel een grote uitdaging, waarbij kritisch moet worden nagedacht over de definitie van 'dichtbij'. Terugloop van het aantal beroepskrachten en vrijwilligers in combinatie met de sterk gewijzigde bevolkingssamenstelling vraagt namelijk om nieuwe manieren van het organiseren van de zorg.

Vershillende partijen vroegen zich tijdens de expertmeeting af of (uniforme) nationale bekostigingsregels

wel ruimte bieden om in te spelen op regionale omstandigheden. Binnenkort wordt in de brief 'Zorg in de buurt' nader in gegaan op de vraag of het huidige bekostigingssysteem genoeg vrijheidsgraden biedt aan zorginkopers (verzekeraars, zorgkantoren, gemeenten) om de zorg dicht in de buurt op goede wijze in te kopen. Bij de nadere uitwerking van dit vraagstuk worden de inzichten over eventuele regionaal afwijkende patronen meegenomen.

3 Kennis voor krimp

Kennis en kunde is belangrijk voor het ontwikkelen van succesvolle beleidsstrategieën. Juist voor het thema bevolkingsdaling is kennisontwikkeling extra noodzakelijk omdat het hier een nieuw fenomeen betreft dat omgeven is met veel vragen omtrent oorzaak en gevolg.

Er is in de afgelopen jaren dan ook veel onderzoek gestart naar oorzaken en effecten van krimp. Met name in de drie topkrimpregio's zijn initiatieven gestart gericht op ontwikkeling en uitwisseling van kennis over krimp in de vorm van regionale en nationale kennisnetwerken. Vanuit deze kennisnetwerken is inmiddels het landelijke digitale kennisplatform www.vanmeernaarbeter.nl ontstaan, gericht op effectieve kennisontsluiting. Daarnaast zijn diverse onderzoeksinstituten, adviesraden, brancheorganisaties, hogescholen en universiteiten aandacht gaan besteden aan dit onderwerp. In veel gevallen gebeurt dit vanuit de eigen domeinspecialisatie (ruimte, bestuur, zorg, etc.). Ook hebben zich inmiddels steeds meer commerciële partijen op de markt van bevolkingsdaling gericht. De daar ontwikkelde kennis richt zich logischerwijze op vermarktbaar mogelijkheden (zoals handelingsstrategieën).

Geconstateerd is dat de verbinding tussen kennis en beleid op dit thema aanzienlijk beter kan. Zo is veel kennisontwikkeling nog sectoraal ingestoken en ontbreekt het vaak aan samenhang. Er vindt gefragmenteerd onderzoek plaats, zonder dat de uitkomsten elkaar versterken. Ook is beleid onvoldoende aangesloten op de plekken waar kennis voor handen is of ontwikkeld wordt. Veel vragers hebben moeite de juiste kennis te vinden.

Daarbij is er vanuit beleid nog onvoldoende sturing om de juiste kennis boven water te krijgen, met name op de meer strategische vraagstukken voor de lange termijn. In krimpregio's is de focus in eerste instantie logischerwijs gericht op de korte termijn vraagstukken. Beleidsontwikkeling die ook op termijn houdbaar is, vraagt echter om zicht op de langere termijn-opgaven. Dat vereist fundamenteel inzicht in de effecten van structurele bevolkingsdaling op bijvoorbeeld de verhouding tussen krimp en groei in de komende decennia. Omdat structurele bevolkingsdaling een nieuw fenomeen is, met ingrijpende implicaties voor bestaande beleidsmodellen, is een gedeelde kennisagenda nodig.

Om deze situatie te verbeteren worden in deze voortgangsrapportage twee samenhangende initiatieven gelanceerd: de strategische kennisagenda, die een inhoudelijk kader moet geven aan de uit te zetten kennisvragen, en de landelijke kennisfaciliteit voor het bijeenbrengen van vraag en aanbod.

Ontwikkeling van een strategische kennisagenda

De strategische kennisagenda moet de kennisvragen identificeren, die beantwoord moeten worden om te komen tot deugdelijke kaders voor de afweging van beleidskeuzes voor de lange termijn. Daarvoor is bijvoorbeeld inzicht nodig in vragen als waarom de ene regio eerder of meer krimpt dan de andere.

Een kennisagenda kan helpen om structuur aan te brengen in de diversiteit aan kennisontwikkeling. Deels om kennis toegankelijk en toepasbaar te maken en deels om blinde vlekken te identificeren en daar gericht onderzoek op uit te zetten. Bovendien is een kennisagenda een instrument om initiatieven te richten en te bundelen.

Op initiatief van NEIMED²⁵ en het ministerie van BZK is in het voorjaar gestart met het scherper identificeren van strategische kennisvragen. Hiertoe is een kennisarena georganiseerd waarin de vertegenwoordigers van kennis- en onderzoeksinstituten samen met de vragers naar kennis (bestuurders, beleidsmakers, ondernemers en maatschappelijke organisaties) tot een eerste gezamenlijke vaststelling zijn gekomen van de fundamentele vragen rond het thema bevolkingsdaling. Op basis van de eerste resultaten, die hierna worden weergegeven, vindt inmiddels een verdere verdieping plaats, hetgeen op korte termijn moet leiden tot een volwaardige door alle partijen gedragen strategische kennisagenda krimp, die de verdere kennisontwikkeling scherper kan richten. Voor het identificeren van strategische kennisvragen is enige vorm van beperking noodzakelijk. Die beperking wordt gezocht in een aantal aspecten. Allereerst concentreert de agenda zich op lange termijn-vragen die de praktische problemen waar een korte termijn oplossing voor is, overstijgen. Daarnaast beperkt de agenda zich tot

²⁵ Nederlands Kennisinstituut Maatschappelijke Effecten Demografische Krimp

beleidsrelevante vragen, aansluitend bij de aanvaarde rollen van verschillende actoren als overheden, bedrijfsleven en burgers en de grenzen van aanvaardbaar handelen vanuit heersende beleidsparadigma's en basisovertuigingen. Zo is het zeer onwaarschijnlijk dat serieus zal worden nagedacht over stimulering van natuurlijke bevolkingsaanwas. Tegelijkertijd zoekt een strategische agenda wel de randen van de heersende beleidsopvattingen op. Dit betekent dat er als het ware een frame voor mogelijke beleidstheorieën moet worden gecreëerd.

De eerste kennisarena spitste zich toe op vier invalshoeken, die een bruikbare structuur bleken te vormen voor de analyse van krimpgerelateerde problematiek.

Krimp als fenomeen. Bevolkingsdaling (met daaraan gekoppeld ontgroening, vergrijzing, afnemend aantal huishoudens en afnemende beroepsbevolking) kan op landelijk niveau voor een deel worden beschouwd als een gevolg van de trek van het platteland naar de stad. Nederland als geheel zal nog decennia groeien en dan met name in stedelijke gebieden. Overigens worden ook sommige stedelijke agglomeraties geconfronteerd met krimp. Inzicht in de rol van steden voor krimpgebieden kan helpen de probleemanalyse aan te scherpen. Vraag is bijvoorbeeld hoe het kan dat krimp en groei op relatief korte afstand van elkaar kunnen voorkomen en of er een relatie bestaat tussen groei en krimp in gebieden die wat verder van elkaar liggen zoals Rijnmond en west Noord-Brabant of Groot-Amsterdam en de kop van Noord-Holland. Daarbij hoort kennis over demografische ontwikkelingen op uiteenlopende schaalniveaus. Factoren die de snelheid van bevolkingsdaling bepalen, kunnen in de tijd veranderen. Een ander aspect dat onder krimp als fenomeen geschaard kan worden is de omgang met krimp. In de praktijk blijken vooral korte termijnverwachtingen van invloed te zijn op het handelen van overheid en burgers. Daar valt bij aan te tekenen dat veel burgers ook in situaties van langdurige krimp moeite hebben met veranderingen die dit met zich meebrengt (sluiting van de school), maar daar ook kort daarna weer aan wennen. Inzicht in dit mechanisme kan helpen om de betrokkenheid van burgers bij het vinden van oplossingen te vergroten. Daaraan voorbij blijven wezensvragen overeind: op welk moment kunnen we spreken van een nieuwe evenwichtssituatie in krimpgebieden en in welke fase is krimp een specifieke opgave?

Sturingsvraagstukken manifesteren zich in het bijzonder in krimpgebieden, omdat in een situatie van verdelen van schaarse regionale samenwerking nog noodzakelijker is dan in groeisituaties. Bevolkingsdaling leidt tot een

opwaartse druk ten aanzien van het schaalniveau van beleidsvorming en tegelijkertijd tot de noodzaak om op dorpsniveau bewoners bij besluitvorming en voorzieningenproductie te betrekken. Het is van groot belang om in de besluitvorming rekening te houden met de functionele schaalniveaus waarop burgers, maatschappelijke ondernemingen en ondernemers daadwerkelijk opereren. Het positioneren van publieke bestuurskracht ten opzichte van dit type netwerken lijkt een blijvende opgave. Vraag daarbij is in hoeverre burgers zelf noodzakelijke veranderingen in gang kunnen zetten en of dit afhangt van het schaalniveau waarop ze gewoon zijn te opereren (dorp versus regio) of het soort vraagstuk (voetbalvereniging versus ziekenhuis). Bestuurscultuur is een thema: hoe vindt interactie plaats tussen burger en bestuurder op het moment dat er pijnlijke maatregelen voorgesteld worden, in een situatie waarin ook de lokale politiek politiseert? Mogelijk bieden ook andere participatiemodellen naast de klassieke inspraakprocedures mogelijkheden, zoals het overdragen van verantwoordelijkheid voor een publieke voorziening aan een bewonersorganisatie met bijbehorend budget of verdergaande vormen van zelfsturing. De overkoepelende vraag daarbij is hoe en tot op welke hoogte het zelforganiserend vermogen van burgers in krimpgebieden valt te stimuleren.

Leefbaarheid. Hoofddoel van krimpbeleid is het op peil houden van de leefbaarheid in gebieden die te maken hebben met bevolkingsdaling. De vraag is echter in welke mate leefbaarheid zich generiek laat definiëren en/of laat sturen door de overheid. Is een gewenste situatie te omschrijven? Op welke manier hangt dit af van gebieds- en persoonskenmerken? Vaak wordt toegankelijkheid van voorzieningen aangehaald als uiting van leefbaarheid. Schaalvergroting en concentratie van voorzieningen zijn een proces dat al decennia geleden is ingezet en niet alleen is voorbehouden aan krimpgebieden, maar daar wel versnelt. Sociale vitaliteit, ofwel de capaciteit van buurt- of dorpsbewoners om de eigen omgeving leefbaar te houden, is daarbij essentieel. Inzicht in factoren die sociale vitaliteit bepalen is nodig bij het definiëren van publieke en private interventiestrategieën, al dan niet gestimuleerd vanuit de overheid. Vormgeving van ontmoetingsplekken kan daarin een belangrijk aspect zijn.

Economische vitaliteit wordt beschouwd als een randvoorwaarde voor het in stand houden van leefbaarheid. Alleen met waardecreatie kunnen kosten voor sanering, beheer en transitie worden gedekt. De vraag is of economische groei los te koppelen is van demografische ontwikkelingen: hoe maken we meer economie en welzijn met

minder mensen? De juiste match tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt is een belangrijke factor. Daarbij vraagt ook de rol van migratie van werknemers en bedrijven aandacht. Kennis is nodig over transitieprocessen van regionale economieën zodat publieke en private investeringen elkaar kunnen versterken. De investeringsrol van de ondernemende burger is daarbij belangrijk, wat tegelijkertijd een mogelijke factor is die verklaart waarom op de ene plek een transitie sneller plaatsvindt dan op de andere. Het denken in netwerken en verschillende schaalniveaus zoals verwoord onder sturingsvraagstukken is bij uitstek van toepassing op economische vraagstukken. De vraag blijft welk soort samenwerkingsverbanden leidt tot succesvolle ontwikkelingen. Dat dit niet eenvoudig is getuigt de invloed van de landsgrenzen op economische ontwikkeling die nog altijd omvangrijk is. Ook de omgang met waardedaling van vastgoed is een cruciaal thema, waarbij zich de vraag opdringt welke factoren bepalen of en hoe waardedaling optreedt. Nieuwe vormen van ruimtelijke planning en aanverwante instrumenten als herkaveling kunnen mitigerend werken.

Zoals gezegd is dit een eerste stap op weg naar de formulering van een gezamenlijke kennisagenda. De komende maanden zal gelijktijdig gewerkt worden aan de inrichting van een landelijke kennisfaciliteit en het uitwerken van een strategische kennisagenda. Na het bepalen van mandaat, organisatie en financiering van de kennisfaciliteit en van de concrete kennisvragen in de vorm van een uitgewerkte kennisagenda zal een plan van aanpak volgen waarin de kennisvragen worden belegd bij de betrokken onderzoeksinstituten.

Naar een landelijke kennisfaciliteit bevolkingsdaling

Als uitwerking van het Interbestuurlijk Actieplan Bevolkingsdaling nemen de provincies Limburg, Groningen en Zeeland samen met het Rijk het initiatief voor de totstandkoming van een landelijke kennisfaciliteit bevolkingsdaling. Deze faciliteit kent twee doelen:

- Bij elkaar brengen van vraag en aanbod van kennis: de loketfunctie.
- Beheren van de strategische kennisagenda en agenderen van strategische kennisvragen door het faciliteren of afstemmen van gericht onderzoek op deze vragen.

Uitgangspunt voor de totstandkoming van deze faciliteit is het bestaande netwerk van vragers en aanbieders verder te versterken. Ambitie is om alle relevante kennisaanbieders in dit netwerk te betrekken, regionaal en nationaal, maar ook internationaal. Vraag en aanbod moeten op het meest relevante niveau bij elkaar worden gebracht, dus vragen die op lokaal niveau spelen worden ook zoveel

mogelijk lokaal geadresseerd. Daarbij wordt gebruikt gemaakt van bestaande structuren als www.vanmeernaarbeter.nl.

De kennisfaciliteit is ook initiatiefnemer voor de agendering van strategische kennisvragen. Het gaat dan om vragen met een lange termijn perspectief waar elke krimpregio mee worstelt en waarvoor de toegevoegde waarde van een gezamenlijke inspanning groot is. De kennisfaciliteit organiseert hiertoe kennisarena's met betrokken partijen met als doel een gezamenlijke kennisagenda te formuleren en actualiseren en de resultaten met elkaar te delen. De faciliteit draagt er zorg voor dat kennisvragen ook daadwerkelijk belegd worden bij de meest aangewezen partijen. Daarbij wordt gelet op expertise, belangstelling en beschikbare middelen bij de betreffende kennisinstituten.

Er is een aantal randvoorwaarden gesteld aan de kennisfaciliteit. Zo zal er geen sprake zijn van de oprichting van een nieuw instituut; de faciliteit zal worden vormgegeven vanuit bestaande kennisinstituten. Een tweede randvoorwaarde is actieve deelname van tenminste drie provincies en het Rijk, waarbij de faciliteit open zal staan voor andere vragende partijen die belangstelling hebben om de faciliteit mede aan te sturen. Wat betreft de organisatie van de landelijke kennisfaciliteit wordt uitgegaan van een ontwikkelingsmodel, dat wil zeggen dat nu bij de start voorzien wordt in een basisopzet, van waaruit de deelnemende partners de kennisfaciliteit verder ontwikkelen. Inmiddels zijn reeds afspraken gemaakt over de gezamenlijke financiering van de website vanmeernaarbeter.nl als basis voor de loketfunctie. Het beheer van de website wordt gezamenlijk aangestuurd (Stuurgroep). Verder is de financiering van een secretariaat een basisvoorwaarde voor de succesvolle opstart van zowel de loketfunctie als voor de agenderingsfunctie. Voor het afstemmen van onderzoek in relatie tot de strategische kennisagenda zal onder andere gebruik worden gemaakt van bestaande opdrachtrelaties met de huidige kennisinstituten. De landelijke kennisfaciliteit zoekt actieve betrokkenheid bij de programmering van landelijke en regionale kennisinstituten.

Bijlagen

A. Actielijst

In onderstaande actielijst wordt een overzicht gegeven van de uitvoering van de belangrijkste acties uit het Interbestuurlijk Actieplan Bevolkingsdaling. Er is onderscheid gemaakt naar de acties gericht op de urgente aanpak in de drie topkrimpregio's, acties gericht op het scheppen van goede basisvoorwaarden voor de aanpak van de gevolgen van krimp en acties gericht op de lange termijn aanpak van krimp. Naast een overzicht van de acties uitgevoerd in de drie topkrimpregio's wordt er ook voor provincies met anticipeerregio's een overzicht van belangrijke uitgevoerde acties gegeven.

De actielijst heeft een voortschrijdend karakter. In vergelijking met het Actieplan is een aantal acties toegevoegd, geconcretiseerd en gebundeld. Een aantal acties is komen te vervallen.

Uitvoering gericht op urgente aanpak in de 3 topkrimpregio's

Acties uit het Interbestuurlijk Actieplan Bevolkingsdaling

Actie	Stand van zaken
Regionale actieplannen opstellen	Gereed, uitvoering deels in gang
Opstellen transformatieplannen Wonen 3 regio's	Gereed
Uitkering Rijk € 31 mln. en co-financiering provincie en gemeenten (totaal € 93 mln.)	Gereed
MKBA Eemdelta en Parkstad	Gereed
Ontwikkeling investeringsvermogen corporaties in kaart brengen	Gereed
Gezamenlijk rapport topkrimpregio's regelknelpunten	Gereed
Onderzoek planschade	Expertmeeting planschade heeft plaatsgevonden, ministerie van BZK is bezig met opzet van planschadeloket voor gemeenten.
Advies Commissie Deetman provincie Limburg	Gereed
Verdiepend onderzoek woningmarkt	Gereed
Krimp wordt opgenomen als opgave in de regionale Gebiedsagenda's	In de Gebiedsagenda's van het Noorden, het Oosten, Limburg en Zeeland zijn de krimpproblematiek en eventuele bijbehorende opgaven en acties opgenomen.
De 3 krimpregio's ontwikkelen (samen met schoolbesturen en buurgemeenten) een visie op de dichtheid van het aantal vestigingen van het primair onderwijs in relatie tot de kwaliteit van het onderwijs.	In uitvoering. De regio's hebben de opgave al in kaart. Regio's zijn bezig met draagvlak voor de uitvoering van de visie.
Krimpregio's ontwikkelen, samen met VO- en MBO-schoolbesturen, buurgemeenten en provincie, een lange termijn visie op de ontwikkeling van de regionale economie en de daaruit voortvloeiende behoefte aan (spreiding van) opleidingen/ profielen in het voortgezet onderwijs.	In uitvoering. In navolging 'van het rapport 'Kerend Tij', is Mr. E.M. d'Hondt door het ministerie van OCW benoemd als Onderwijs Autoriteit Zeeland.

Acties uit de Voortgangsrapportage

Actie	Wie en wanneer
Uitvoeren van vastgestelde saneringsplannen	provincies, gemeenten (ondersteuning Rijk) 2011-2020
Verkennen van alternatieve financieringsvormen (o.a. publiek-privaat)	Rijk, provincies, gemeenten, private partijen 2011
Plan van aanpak Zuid-Limburg voor de uitvoering van adviezen Commissie Deetman	Taskforce onder leiding van gouverneur Frissen Medio 2011
Lange termijn-onderzoek naar financiële effecten van krimp op verschillende beleidsterreinen in de topkrimpregio's	Provincies Zeeland, Limburg, Groningen 2011

Scheppen van goede basisvoorwaarden

Acties uit het Interbestuurlijk Actieplan Bevolkingsdaling

Actie	Stand van zaken
Handreiking paragraaf demografische ontwikkeling	Gereed
Tijdelijke krimpmaatstaf Gemeentefonds	Gereed
Herijking Provinciefonds	Gereed
Verdiepingsonderzoek provincies financiering krimpopgave	In uitvoering
Landelijk kennisknooppunt + uitbouw NNB	Gereed
Toepassing leefbaarometer voor krimpgebieden	In uitvoering, 2e helft 2011 gereed
SER-advies bevolkingsdaling	Gereed, i.s.m. regionale Sociaal-Economische Raden uitbouw bewustwording bij bedrijfsleven
Aanpak grensoverschrijdende knelpunten	In uitvoering

Acties uit de Voortgangsrapportage

Actie	Wie en wanneer
Gezamenlijke diagnose maken van gevolgen van krimp voor topkrimpregio's en anticipeerregio's	Gemeenten, provincies, Rijk, maatschappelijke partners Eind 2011 (krimpregio's)/begin 2012 (anticipeerregio's)
Op basis van gezamenlijke diagnose afspraken maken over inzet van verschillende partijen	Gemeenten, provincies, Rijk, maatschappelijke partners Begin 2011 (krimpregio's)/ medio 2012 (anticipeerregio's)
Evaluatie tijdelijke krimpmaatstaf Gemeentefonds	Ministerie van BZK 2012
Onderzoek relatie krimp en bekostigingssysteem in de zorg	Ministerie van VWS In uitvoering
Onderzoek relatie krimp en bekostigingssysteem in het onderwijs	Ministerie van OCW In uitvoering
Verfijning prognoses krimpgebieden	Rijk in samenwerking met PBL In uitvoering
Ontwikkeling planmonitor wonen	Rijk, IPO en VNG In uitvoering

Lange termijn aanpak gevolgen krimp

Acties uit het Interbestuurlijk Actieplan Bevolkingsdaling

Actie	Stand van zaken
Uitvoering van experimentenprogramma (alle experimenten in aparte bijlage opgenomen)	Experimenten op 1 na gestart. Gemeente Veendam had geen budget om experiment te starten.
Meldpunt regelgeving	Voor de zomer 2011 wordt meldpunt gelanceerd.
Inventarisatie knelpunten Wonen	Gereed
Inventarisatie knelpunten Onderwijs	Gereed
Onderzoek naar kostenremanentie	Gereed
Verdieping regionale arbeidsmarktanalyses	Gereed
Inrichting landelijke kennisfaciliteit en uitwerken strategische kennisagenda	Basisafspraken zijn gemaakt en basis thema's zijn geselecteerd. Komende tijd verdere uitwerking.
Inbrengen krimp als thema voor onderzoekslab "Nederland wordt Anders" van RBM in 2010	Dit is geresulteerd in project "topdorpen", een ontwerp voor regionale gebiedsontwikkeling in Oost-Groningen.
Onderzoek door Kennisinstituut voor Mobiliteit (KiM) naar gevolgen bevolkingsdaling voor mobiliteit	Gereed
Krimp opnemen als thema in het Actieprogramma Vernieuwing Instrumentarium Gebiedsontwikkeling	De Crisis- en Herstelwet is onder de aandacht van de krimpregio's gebracht.

Acties uit de Voortgangsrapportage

Actie	Wie en wanneer
Regionale bijeenkomsten over economische vitaliteit en arbeidsmarkt	Provincies, Rijk, SER, gemeenten, maatschappelijke partners Eind 2011
Onderzoek naar mogelijke effecten krimp op macro-economische ontwikkeling Nederland en topsectoren	Ministerie van EL&I Voor zomer 2011
Aanpak van in onderzoeken geconstateerde regelkelpunten	Rijk, VNG, IPO 2011
Inventarisatie van krimpspecifieke aspecten voor vereenvoudiging omgevingsrecht	Ministerie van I&M 2012
Stimuleren in gang (helpen) zetten van kennisontwikkeling en visievorming om kansen voor gebiedsontwikkeling te identificeren en benutten (bv. EO Weijers prijsvraag)	Ministerie van I&M 2011/2012
Faciliteren van met name de zoektocht naar nieuwe financieringsmodellen waarin publieke en private partijen gezamenlijk participeren.	Ministerie van BZK en Ministerie van I&M 2011/2012
Anticipere regio's stimuleren de transitieopgave I in beeld te brengen en uit te werken	Rijk en provincies
Afspraken over spreiding van voorzieningen	Provincies en gemeenten
Stimuleringsprojecten op gebied van onderwijs	onderwijsinstanties en ministerie van OCW 2011
Sleutelexperimenten op gebied van onderwijs	Onderwijsinstanties en ministerie van OCW 2012/2013
Onderzoek hoe kwaliteit van kleine scholen op peil kan blijven	Ministerie van OCW 2011
Analyse van invloed demografische ontwikkelingen op lerarentekort	Ministerie van OCW 2011
Oplossen knelpunten samenwerking zorginstellingen	Ministerie van VWS, ministerie van BZK, Ministerie van EL&I, NMA 2011
Brief aan de Tweede Kamer over bereikbaarheid en toegankelijkheid zorg	Ministerie van VWS Voor zomer 2011
Onderwijs-experiment 2,5 jaar oude kinderen naar basisschool	3 topkrimpregio's OCW 2011
Onderzoek naar verdieping van mogelijke economische, ruimtelijke en sociale betekenis van recreatie en toerisme voor krimp- en anticiperegebieden	Ministerie van EL&I In uitvoering
Verkenning stimulering biobased economy in krimp- en anticipere regio's	Rijk
Onderzoeken versterken GROS-project en aanpak krimp elkaar versterken	Rijk 2011
Opstellen kennisagenda die ertoe moet leiden dat het inzicht in de gevolgen van de krimp voor de zorgsector wordt vergroot.	Rijk en Nationaal Netwerk Bevolkingsdaling

Overzicht acties anticiperregio's

Regio	Actie
Achterhoek	De provincie Gelderland onderzocht wat de financiële consequenties zijn van het terugbrengen van de overcapaciteit aan woningbouwplannen in die regio. De planning moet terug van de huidige 14.000 te bouwen woningen naar de ca. 5.900 woningen waar volgens de prognose nog behoefte aan is. Conclusie van het onderzoek is dat de kosten ca. € 100 miljoen bedragen. De dekking voor dit bedrag is nog niet rond. Het ligt in de bedoeling om ontwikkelaars en bouwers ook bij de uiteindelijke keuze te betrekken. De regio werkt aan het opstellen van een "agenda 2020". Zij wil deze agenda opstellen in nauwe samenwerking met de provincie, de ondernemers en organisaties op het gebied van wonen, onderwijs, zorg en welzijn, sport en cultuur.
Twente	De provincie Overijssel heeft in kader van het Europese programma DC Noise een krimpagenda "Groeien door te delen" opgesteld. Twente is geselecteerd door het ministerie van BZK om ondersteund te worden bij een traject richting een toekomstverkenning 2040.
Oost-Drenthe	Provincie Drenthe heeft het beleidsadvies bevolkingsdaling 'Van groei naar bloei' opgesteld, dat provinciale staten in maart 2011 hebben vastgesteld. In Drenthe wordt nu gewerkt aan een uitvoeringsprogramma. Daarnaast vindt er een verkenning plaats naar mogelijke samenwerkingsvormen in Oost-Drenthe. Uiteindelijk moet dit leiden tot een samenwerkingsverband met provincie, gemeenten, maatschappelijke en private partijen. Verder onderzoeken provincie, gemeenten en zorgaanbieders onderzoeken hoe in de toekomst zorg gegarandeerd kan worden op het platteland in een situatie waarin de zorgvraag stijgt als gevolg van de vergrijzing, maar het arbeidspotentieel krimpt
Midden- en Noord-Limburg	Rapport Deetman is in opdracht van provincie Limburg opgesteld. Beide anticiperregio's staan voor de opgave om een sociaal-economisch toekomstperspectief op te stellen waarin de demografische opgave is geïncorporeerd. Op het gebied van burgerparticipatie vindt er een krimpexperiment plaats. Provincie is in samenwerking met de Themagroep Onderwijs van het NNB gestart met het opstellen van een Handboek krimp voor het onderwijs dat medio 2011 via een interactieve website operationeel is.
Groene hart	In het kader van experiment Groene Hart worden kernenkanskaarten gemaakt die een bouwsteen vormen voor de strategie wonen Groene Hart en voor de regionale integrale structuurvisie. In de regio Alblasserwaard-Vijfheerenlanden wordt met die aanpak de bewustwording op een constructieve wijze gestimuleerd.
West-Brabant	De regio is begin 2011 het "Regionaal project Kansen Bevolkingsdaling West-Brabant" gestart samen met de provincie en andere partners.
Goeree-Overflakkee, Voorne-Putten en Hoeksche Waard	Voor de regio Hoeksche Waard wordt ook een strategie opgesteld, die vergelijkbaar is met die van het Groene Hart, Alblasserwaard Vijfheerenlanden. Voor de regio Goeree-Overflakkee worden de eerste stappen gezet om een bewustwording op gang te brengen door middel van een uitwisselingsprogramma met de gemeente Schouwen-Duiveland
Noordoost- (en ten dele ook West-) Friesland	Provincie heeft gezamenlijk met gemeentenen maatschappelijke organisaties (o.a. onderwijs, zorg en welzijn, woningcorporaties, de economische sector) het document "Fan mear nei Better, Beleidsopgave 2010-2030 Demografische ontwikkelingen" opgesteld. Hierin is opgenomen voor welke opgaven Friesland staat om de effecten van de demografische ontwikkelingen zo goed mogelijk te begeleiden. In een zg. Uitvoeringspamflet heeft de provincie aangeven wat zij kan doen om de opgave voor Friesland te realiseren. Zo zal de provincie naast het stimuleren van intergemeentelijk samenwerking tussen gemeenten en maatschappelijke organisaties, het opstellen van regionale voorzieningen spreidingenplannen stimuleren en faciliteren. Er vinden vier krimpexperimenten plaats in Friesland op het gebied van wonen, voorzieningen en werkgelegenheid.

Regio	Actie
Kop van Noord Holland	Er worden regionale woonvisies of actieprogramma's ontwikkeld als uitwerking van de provinciale woonvisie. Daarin wordt in het noorden van Noord-Holland aandacht besteed aan een verantwoord faseren en doseren van de woningbouw, rekening houdend met de te verwachten demografische ontwikkelingen. Het team Deetman/Mans heeft een advies opgesteld over de aanpak van de bevolkingsdaling in relatie tot Den Helder.
Schouwen-Duiveland	De gemeente Schouwen-Duiveland ontwikkelt een strategische gebiedsvisie met bevolkingsontwikkeling als een van de dragende thema's. Daarin zal onder andere aandacht zijn voor de demografische effecten op de woningbouwprogrammering en de voorzieningenstructuur.

B. Lijst experimenten

	Naam krimpexperiment	Thema	Regio	
1	Handboek Krimp voor het onderwijs	Onderwijs	Parkstad/Landelijk	Ervaringen schoolbesturen in krimpregio's overdragen
2	Herstructurering Zorg	Zorg	Parkstad	Organiseren van een wijkgebonden basiszorg en voldoende zorggeschikte woningen.
3	Onderwijsboulevard Xperience Parkstad – Zorgacademie	Onderwijs & Zorg	Parkstad	Verhogen kwaliteit zorgonderwijs en verhogen aantal afgestudeerden (onder andere, nieuwe mengvormen MBO-HBO op gebied van zorg
4	Toolkit ontbouwning particulier eigendom	Wonen	Parkstad	Ontwikkeling instrumenten hoe om te gaan met sloop particuliere woningen
5	Groene Dynamiek in een krimpende regio	Herinrichting openbare ruimte	Parkstad	Hoe om te gaan met vrijkomende ruimte na sloop woningen? Ontwikkelen landschap met eigen verdien capaciteit.
6	Masterplan voorzieningen Zeeuws-Vlaanderen: van meer naar beter	Voorzieningen	Zeeuws-Vlaanderen	Ontwikkeling programma Behoud en herstel voorzieningen Zeeuws-Vlaanderen
7	Marktonderzoek samenvoegen woningen	Wonen	Zeeuws-Vlaanderen	Onderzoek naar het samenvoegen van woningen als krimpinstrument en ontwikkeling eventueel beleid
8	Grensoverschrijdend wonen	Wonen	Zeeuws-Vlaanderen	Onderzoek waarom komen de Vlamingen niet en procedures en instrumenten ontwikkelen voor uitvoering.
9	Toolkit nieuwe open ruimte	Wonen	Zeeuws-Vlaanderen	Ontwikkeling instrumenten om samen met bewoners een nuttige bestemming te vinden voor nieuwe open ruimte.
10	Aanschrijven verpauwerde woningen	Wonen	Zeeuws-Vlaanderen	Ontwikkeling gezamenlijke aanpak Handhaving verloederde woningen
11	Naar een nieuwe planningsmethodiek voor krimpende regio's	Wonen	Eemsdelta/Oost-Groningen	Ontwikkeling Een woon- en leefbaarheidsplan voor de Eemsdelta & een nieuwe planningsmethodiek.
12	Geïntegreerde kindvoorzieningen op het Groningse Platteland	Voorzieningen	Eemsdelta/Oost-Groningen	Onderzoeken en ontwikkeling visie hoe kinderopvang en onderwijs in de toekomst betaalbaar en bereikbaar blijft.
13	Gecoördineerde aanpak van verbetering en sloop van huur- en koopwoningen	Wonen	Eemsdelta/Oost-Groningen	Ontwikkeling integrale wijkvisie gericht op leefbaarheid

	Naam krimpexperiment	Thema	Regio	
14	Herstructurering sociale huur- en goedkope koopwoningen	Wonen	Eemsdelta/Oost-Groningen	Opknappen en slopen woningen en herinrichting groene ruimte Ganzedijk
15	Delfzijl-Noord is mijn wijk waarin ik thuiskom	Herinrichting openbare ruimte	Eemsdelta/Oost-Groningen	Hoe om te gaan met vrijkomende ruimte na sloop woningen?
16	Smart Rural Network Society	Voorzieningen	Noordoost- (west)-Friesland	Voorzieningenniveau (m.n. voor ouderen) hoogwaardig houden via o.m. ICT.
17	Aanpak verpaupering Doarpswurk	Wonen	Noordoost- (west)-Friesland	Stimuleren gemeentelijke handhaving rond verpauperde woningen (rotte kiezen)
18	Venturi-project een samenwerkingsverband tussen ondernemers, onderwijs en overheid	Onderwijs / Werkgelegenheid	Noordoost- (west)-Friesland	Voorkomen jeugdwerkloosheid en het van stoppen kleine ondernemers in Noordoost Fryslân door matches studenten aan ondernemers zonder opvolgeers
19	Beschermde dorpsgezichten Dongeradeel	Wonen	Noordoost- (west)-Friesland	Het creëren van aantrekkelijke woonmilieus in oude historische dorpskernen.
20	Krimp en Strategisch woningvoorraadbeheer Groene Hart	Wonen	Groene Hart	Bewustwording over krimp bij lokale en regionale bestuurders.
21	Ontwikkeling gemeenschap door zelfsturing	Burgerparticipatie	Midden- en Noord Limburg	Gemeenschapontwikkeling door methode van zelfsturing.

